

**SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ**

19

BAHAR 2005

• Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SÜİFD), hakemli bir dergi olup, yılda iki defa (Bahar/Güz) yayınlanır.

• Dergide telif, tercüme, makale, araştırma notu, tebliğ ve konferans metinleri, kongre, sempozyum, panel vb. tanıtımları, kitap, tez değerlendirmeleri, literatür incelemeleri, sadeleştirmeler, bilimsel röportajlar, çağdaş ve geçmiş ilim adamlarıyla ilgili tanıtımlar vb. yazılar yayımlanır.

• SÜİFD, tüm araştırmacılara açıktır. Bilimsel ölçütlere ve yayın ilkelerine uygun her çalışma dergide yayımlanabilir.

• Yayımlanacak yazılar 12 punto Times 1,5 satır aralığı standardında (resim, şekil, harita vb. ekler dahil) 30 sayfayı geçmemelidir. Bir yazanın aynı sayıda toplam sayfa sayısı 30'u geçmeyecek şekilde en fazla 2 makalesi yayımlanabilir. Hakemli çalışmalann dışındakiler (tanıtımlar, bilimsel röportajlar, biyografiler vb.) buna dahil değildir.

• Makalelerin 100–150 kelime arası özeti ve bu özeti iki dilde (Arapça ve bir Batı dilinde) çevirisi; yabancı dilde yazılan makalelerin ise Türkçe ile Arapça çevirisi verilir. Arapça bir makalenin Türkçe ve herhangi bir Batı dilinde özeti verilmelidir. Makale başlığının ise İngilizce çevirisi yapılır.

• Yazılar (tercümeler orijinal metinleriyle birlikte) üç nüsha halinde editöre teslim edilir. Bunlardan ikisinde yazarın tanıtıcı isim ve akademik unvan yer almaz.

• Makaleler en az iki hakemin incelemesinden geçtikten sonra yayımlanır.

• Yazıların bilimsel, hukukî ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir.

• Yayımlanmayan yazılar iade edilmez.

• Her sayının hakemleri o sayıda belirtilir.

Editör

Prof. Dr. Mehmet Bayyigit

Yayın Yürütme Kurulu

Prof. Dr. A.Turan Yüksel

Prof. Dr. Ahmet Yaman

Doç. Dr. M. Bahaüddin Varol

Yrd. Doç. Dr. Seyit Bahçivan

Yrd. Doç. Dr. Abdülkerim Bahadır

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Çaycı

Arş. Gör. Dr. Huriye Martı

Arş. Gör. Dr. Muhiddin Okumuşlar

Arş. Gör. Fikret Karapınar

Arş. Gör. Lütfi Cengiz

Arş. Gör. Mehmet Harmancı

Arş. Gör. Doğan Kaplan

Danışmanlar Kurulu

Prof. Dr. Ünver Günay (Erciyes Üniversitesi),

Prof. Dr. Mustafa Fayda (Marmara Üniversitesi),

Prof. Dr. Bilal Kuşpınar (Mc. Gill University),

Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal (Ankara Üniversitesi),

Dr. İbrahim Kalın (Colloge of The Holy Cross, İSAM),

Prof. Dr. Ahmet Önkal, Prof. Dr. Hüsamettin Erdem,

Prof. Dr. Bilal Saklan Prof. Dr. Mustafa Tavukçuoğlu,

Prof. Dr. Mehmet Aydın, Prof. Dr. M. Ali Kapan

Prof. Dr. Mustafa Uzunpostalcı, Prof. Dr. İsmet Ersöz,

Prof. Dr. Süleyman Toprak Prof. Dr. Zekeriya Güler,

Prof. Dr. İ.Hakkı Sezer, Prof. Dr. Mehmet Bayyigit

Doç. Dr. Şahin Filiz, Doç. Dr. Fevzi Günüş,

Doç. Dr. Dilaver Güreer Doç. Dr. A.Saim Antan,

Doç. Dr. Naim Şahin, Doç. Dr. Ahmet Yılmaz,

Doç. Dr. Bayram Dalkılıç,

Yrd. Doç. Dr. Seyit Bahçivan,

Yrd. Doç. Dr. Abdülkerim Bahadır

İletişim Adresi

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

42090 Meram/KONYA

Tel-Fax: 0332.323 82 50-51 / 323 82 54

e-posta: ilahiyatdergisi@selcuk.edu.tr

ISSN: 1300 – 5057

baskı: sebat ofset matbaacılık Konya-0332 342 01 53

İTİKÂDÎ İLKELERİN TESPİTİ

Tevfik YÜCEDOĞRU

Yrd. Doç. Dr., U. Ü. İlahiyat Fakültesi
Kelam Öğretim Üyesi

İtikâdi esasların tespit ve tayini, dinin temel ilkelerinin bilinip inanılması açısından son derece önemlidir. İslâm'ın inanç esaslarının çeşitli vesilelerle Kur'ân-ı Kerim'de sayıldığı¹ ve bu inanç üzere olmamanın küfrü gerektirdiği beyan edilmiştir. Yine tarih içinde sayısı çeşitli tartışmalara vesile olsa da, Ehl-i Sünnet tarafından imana konu

olan hususların "altı" olduğu kabul edilmiştir. Tabii ki bu sınırlandırma, iman esaslarının tamamının bunlardan ibaret olduğu anlamına değil, müminlerin inanacakları esasların kolayca formüle edilmesi anlamına gelmektedir. Bizim bu yazı çerçevesinde ele almak istediğimiz konu, iman esaslarını hangi kriterlere göre tespit etmek gerekir? sorusu ile bu kriterlerin neticesinde elde edilen ilkenin itikâdî umde olması ve her inananı bağlayıp bağlamayacağı hususlarının belirlenmesi mümkün müdür, değil midir? sorusu çerçevesinde olacaktır.

Bilindiği gibi bütûn ilahi dinlerin vahiy ürünü olan kitabı ve bu kitabı insanlara aktaran ve anlatan bir peygamberi vardır. Dinimiz İslâm'ın temel kaynağı Kur'ân'dır ve bu kitabı en güzel şekilde açıklayan Peygamber(sav)'in sünnetidir. İslâm'ın bu iki kaynağı, onun insanlığa getirdiği bütûn ilkelerin koyucusu ve devamının garantisidir. Fakat bu iki kaynaktan iman, hukuk ve ahlâk ilkelerinin tespiti uzmanlık gerektirir ve tarih içinde gelişen İslâmî bilimlerin kendilerine has geliştirdikleri metotlar kelâm, fıkıh, hadis vb. adlarda ayrı bilim dallarının doğmasına sebep olmuştur.

İtikâdî sistemin oluşturulmasında ilk önce başvurulacak kaynak Kur'ân-ı Kerim'dir. Bütûn temel prensipler ondan çıkarılır. Kur'ân, tarih içinde yaptığı yolculukta tahrîf, tebdîl ve tağyîrden muhafaza edilmiştir. Bundan sonra da kıyamete kadar korunacaktır. Onun muhafazası Allah Teâlâ'ya aittir. Nitekim "Kur'ân'ı kesinlikle biz indirdik; elbette onu yine biz koruyacağız."² meâlindeki ayetten onun korunacağını garanti edildiği anlaşılmaktadır.

Kur'ân, Hz. Peygamber'in mucizesidir, insanlığı birey ve toplum olarak en doğru iman ilkelerine, en güzel amel ve ahlâka ulaştırmak için gönderilmiştir. İslâmî ilkelerin temel prensiplerini ihtiva etmektedir. Bu yönü itibarıyla Kur'ân-ı Kerim, nâzil olduğu andan itibaren yanlışlanamamıştır, icazî gereği, bütûn gayretlere rağmen bir benzeri getirilememiştir. Mutezile'nin *sarfe* teorisi olarak, Ehl-i

¹ Bkz. Bakara 2/177; Nisa 4/136.

² .Hicr,15/9

Sünnet'in *îcâz* diye nitelendirdiği bu husus bugün de devam etmektedir.³ Kur'ân'ın bu yönü hakkında çok söze hacet yoktur, zaten onun bu yönünü ayrı bir araştırma konusu olarak incelemek gerekmektedir. Kur'ân bize mütevâtir olarak nakledilen ilâhî kelâmın tamamının genel adıdır. O Allah'ın kelâm sıfatından neşet etmiştir, lafız itibariyle kadîm veya hâdis olduğu konularında geçmişte uzun tartışmalar yapılmış ve maalesef kelâm tarihi açısından hiç de hoş olmayan olaylar yaşanmıştır.⁴ Kelâm ilminin doğuşu ve kelâm ilmine, kelâm denilmesinin sebepleri arasında da aynı tartışmanın bulunduğu herkesçe bilinen bir husustur.⁵ Kur'ân'ın itikâdî ilke olarak değer kazanmasının en önemli yönü mütevâtirliğidir; bu yönü kelâm ilmi açısından çok önemlidir. Çünkü hiçbir telkin, yönlendirme ve zorlama olmaksızın büyük bir topluluğun hep bir ağızdan aynı lafız aktarmaları ve bu aktarımda oldukça titiz davranmaları bilgi değeri açısından itibar edilmesi gereken bir noktadır.⁶

Kur'ân'ın bu yönüne devamlı itirazların olduğu, özellikle de müsteşriklerin onu, Hz.Muhammed yazdı, diye ithamları hep biline gelen bir husustur. Hatta müsteşriklerin, Kur'ân'a ilâhî vahiy ürünü olarak bakmayı Hz. Peygamber'in getirdiği dine *muhammedizm* (*muhammedanizm*) dedikleri ve asırlardır batı toplumuna İslâm'ı gerçek yüzüyle tanıtmadıkları bugün kendilerince de kabul edilen bir gerçektir.⁷ Başlangıçta Kur'ân-ı Kerim'in cem edilmesinin iki şahitle yapıldığı, o iki kişinin anlaşarak yalan söyleme imkânlarının olduğu gibi ithamlar olsa da⁸ onu mütevâtir kılan tarafın bu olmaktan ziyade Kur'ân âyetlerinin tespitinde getirilen uygulamanın orada bu işe şahit olan diğerleri tarafından itirazsız kabul edilmiş olmasıdır. Kur'ân, bu yönü itibariyle hiçbir kitabın ulaşamadığı bir mazhariyete nail olmuştur. Bugün okuduğumuz kitabın metni ilk vahiy olan Müslümanların okuduğu metindir. Yine Kur'ân, toplumla buluştuğu andan itibaren yüzlerce kişi tarafından vahiy olarak bilinmiş ve kabul edilmiş ve binler, yüz binler tarafından okunarak, ibâdet metni olarak aktarılmak suretiyle bu günün milyonlarca müminine mütevâtiren naklolunmuştur. Bu günkü metin üzerinde ihtilaf olmaması, vahiy olarak kabul görmesi ve ibâdetlerin bu lafızlar üzerinden tereddütsüz icra edilmesi, en geniş şekilde ittifak edilen bir lafzın yeryüzünde varlığının ifadesidir.⁹ Kur'ân'ın bu özelliği, itikâdî ilke oluşturmaya en müsait kaynak olduğunun belgesi-

³ Bkz., el-Bâkılânî, *İcâzu'l- Kur'ân*, (tahkik,Muhammed Şerîf Sükker),Beyrut,1411h/1990, s.28 vd.

⁴ Bkz. M. Şerefettin, " *Kelâm Savaşları*" D.İ.F.M., İstanbul,1932, S.24, s.22 vd.

⁵ Bkz. Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi Giriş*, İstanbul, 1993, Beşinci Basım, s.55.

⁶İzmirli İsmail Hakki, *Yeni İlm-i Kelâm*, Birinci Kitap, Evkâf-ı İslâmiyye Matbası, İstanbul 1339-1341, s. 57.

⁷Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*,(çev.Alpaslan Açıkgenc) ,Ank.,1996s.30 vd.; Nietzsche, *Deccal* (trc.Hüseyin Kahraman), Yönelim Yay. Ank.,1992, s.104-105.

⁸ "Batılı çağdaş bilginler, Hz. Ebû Bekr'in emriyle yerine getirilen ilk *toplama* hakkındaki rivâyetlerin çoğunu şüphayle karşılamakta ve meydana getirilen ilk mushaf'ın Hafsa'ya verilmesinin bu işin resmi olmadığına işaret ettiğini öne sürmektedirler." W. Montgomery Watt, *Modern Dünyada İslâm Vahiyi*, (Ter. Mehmet S. Aydın), Ankara, 1982, s.44.

⁹Bu konuda geniş bilgi için bakz. el-Muhâsibî, Hâris b. Esed, *Fehmü'l-Kur'ân ve Ma'nâhu*, (tahkik, Hüseyin Kuvvetli), Kahire,1971,s.203 vd.

dir. Bu kaynaktan daha sağlam bir delil bulunmadığı için, onun içindeki her şeyin itikâdî prensip olarak alınması gerektiği, en çok kabul gören bir anlayıştır. Fakat Kur'ân'dan itikâdî ilke istinbâtının bir takım ilkeleri vardır ki, bu prensipler İslâm âlimlerinin zaman içinde tespit ettikleri bazı hususlardır, önce bunların üzerinde durmak gerekir.

A-Kur'ân'dan İtikâdî İlke Çıkarımı

Dinin temel kaynağı olan Kur'ân, bütün dini hükümlerin çıkarıldığı asıldır. Kur'ân'ın tamamına inanmak her müminin görevidir. Kur'ân ile kastedilen Hz.Peygamber'e indirilmiş (münezzel) ve tevâtüren nakledilmiş olan kitaptır. Bu özelliklerin olmadığı kitap algılaması itikâdî hükümlerin kaynağını oluşturmaktan uzak görülmelidir.¹⁰ Bu konuda tereddüt göstermemek ve inanç zaafına düşmek gerekmektedir. Fakat bu demek değildir ki, onda var olan her şey itikâdî bir hükümdür. Eğer öyle olmuş olsaydı içerik tartışmalarının tamamı küfür ve ilhâd veya en azından bid'at bir davranış olarak değer kazanırdı. Hâlbuki Kur'ân üzerinde yapılan içerik tartışmalarının, bu şekilde algılanmadığı hatta bu gibi çalışmaların teşvik edildiği bilinmektedir. Kur'ân'daki bir hususun itikâdî değer kabul edilebilmesi için çeşitli şartlar vardır:

1- Hem ortaya çıkışı hem de neye işaret ettiği konusunda hiçbir şüphe bulunmamalıdır. Yani "sübutu kat'î, manaya delâleti kat'î" olmalıdır. Allah'ın varlığı ve birliğine iman, peygamberlere, âhiret gününün mutlaka gerçekleşeceğine, meleklerin varlığına, vahiy olarak ilâhî kitapların ve Kur'ân'ın Allah tarafından gönderildiğine iman gibi itikâdî ilkeler yanında namaz, oruç, hac ve zekât gibi İslâm'ın temel ibâdetlerinin ve ahlâk kurallarının farz oluşunun birer inanç esası olarak kabul edilmesinin kaynağı bu prensiptir. Kur'ân'ın vahyedildiği gündün bu yana İslâm âlimlerinin hiç biri bunların üzerinde tartışmamış ve bu inanç esaslarının anlaşılmasında bir güçlük görüp izahına girişmemiş, lüzumsuzluğuna dair görüş bildirmemiş ve müminler de bu gibi hususlarda itirazda bulunmamışlardır. Sadece emredilmiş, yapılması istenmiş ilke ve davranışlar değil, yasaklanmış ve yapılmasının İslâm inanç, ibâdet, ahlâk ve muâmelatına uygun olmadığını bildiren ve bu ilkeye uyan yasaklar da bu kapsamdadır. Bunlar da hiçbir İslâm âlimi tarafından ihtilaf konusu yapılmamıştır. Bu kadar geniş bir ittifakın olduğu hususlar itikadın en önemli ilkeleri kabul edilir ve itikat listesinin ilkelerini oluşturur.¹¹

SÜİFD / 19

51

2-Ortaya çıkışında hiçbir ihtilaf olmamakla birlikte delâlet ettiği şey hakkında ihtilaf edilen hususlardır. Yani " sübûtu kat'î fakat manaya delâleti zanni"

10.Kur'ân'ın dini hükümlere kaynaklık edebilmesi için bu iki şartın mutlaka bulunması gerektiği hususu Seyyid Bey tarafından geniş bir şekilde anlatılır. Usul-ı Fikh Dersleri ,Dersaadet,1338. s.48 vd. Seyyid Bey, mütevâtiren nakledilmemiş nazımların Kur'ân olmadığını belirttikten sonra: "Böyle Kur'ân diye nakledildiği halde tevâtüren menkûl olmayan nazımlara usûliyyûn istilâhında şâz itlak olunur. Bu hadis de değildir, Kur'ân da değildir. Binâenaleyh ulemây-ı İslâm bunun ismine şâz nâmını vermişlerdir. Evet; fi'l- hakika bunlar vardır ve pek azdır. Nitekim hadis ve tefsir kitaplarında yazılıdır. Bu şâz iki kısımdır: 1- Haber-i Meshûr, 2- Haber-i Vâhid'tir."

11.İslam tarihi boyunca çeşitli mezhep ve meşrep sahibinin belirttiğimiz inanç esaslarına karşı batini ve mistik yorumlar yaptıklarını hatırlatmak gerekmektedir.

olanlardır. Kur'ân söz konusu olduğunda, bu iki Őıktan başka ihtimal olması mümkün olmaz. Onun içinde zuhuru, yani ortaya çıkışı itibariyle hiçbir zan içermez ve fakat kastedilen anlamın ne olduğu konusunda İslâm'ın ilk devirlerinden bu yana üzerinde ihtilaf olabilir. Onun ne manaya geldiğini devrin âlimleri te'vil ederek müminlerin anlayıŐlarına sunmuŐlardır. Ancak bu tür yorumlara karşı çıkanlar ve bunun tam karşısında duranlar da olmuştur. O zaman İllâhi muradın ne olduğu konusu tartışmalı ve yoruma açık hale gelmiŐ olmaktadır.¹² Yorumun anlamlılığı ölçüsünde taraftar bulması tabii olduğu için, yorumun birçok kişi tarafından kabul edilmesi çeşitli fikri hareketlerin ve firkaların doğmasını temin etmiştir. Bu tür Kur'ân âyetleri daha çok metafizik konuları içermesi hasebiyle bir yönüyle sonuna kadar çözülemez bir nitelik arz etmiştir. Kelâm tarihi boyunca tartışma ve yoruma açık sahayı oluşturan bu tür âyetler, tek düze anlaşılmaktan ve yorumlanmaktan uzaktır. Bu yönü itibariyle İslâm'ın çağlara uyan esnek ve evrensel cephesi olarak görülürse, ortaya çıkmış firkaların itikâdî konularda alternatif düşünce sistemleri oluŐturdıkları görülür. Kendi coğrafyasında ve ikliminde, İslâm'ın, müntesiplerini tatmin ederek çözümlü dıŐarıda aramaktan ve çözümsüzlük karamsarlığına düşmekten müminlerini korumuŐtur da denilebilir. Oldukça geniş bir coğrafyada, bin yıldan fazla bir zaman diliminde, İslâm mezheplerinin dışındaki felsefi ve fikri akımların üstünlük sağlayamayıp, hâkimiyet kuramamasının temel sebebini bu anlayıŐ oluŐturmuŐ olsa gerektir.

Sübutu kat'î manaya delâleti zannî olan Kur'ân âyetlerinin önemli bir kısmını müteşâbih diye isimlendirilen âyetler oluşturur ki bunların lafzına ve sübutuna inanmak vaciptir; inkarı küfrü gerektirir. Fakat ne manaya geldiğinin yorumunda, delâletinde ihtilaf bulunduğu için kimin veya hangi mezhebin yorumu benimsemiŐse o kiŐiyi o yorum bağlar;¹³ diğer kiŐileri bağlamayacağından din-i müevvele uymak hiç kimseye vacip değildir.¹⁴ Bu bir dini tatmindir, dolayısıyla aklına uyan ve bu Őekliyle daha makul olduğunu düşüneni kişiler için itikat oluşturur. Bu Şekilde düşünmeyen kimseler için ise, hiçbir anlam ifade etmeyen bir görüş olmaktan öteye geçmez. Dinin bu yönünü bilmeyenlerin din adamlarına sık sık sordukları, problemmiŐ ve çeliŐkiymiŐ gibi gördükleri tarafını oluşturur. Hâlbuki insanların yaratılıŐtan gelen bakış açılarındaki farklılıkları, yadırgamamak gerekmektedir. Ancak müteŐassıslarının anlayıŐ ve kavrayıŐları bu gibi hususları vuzuha kavuŐturabilir. Dinde derinlemesine ilim sahibi olmanın ilahi bir pâye olduğu unutulmamalıdır.¹⁵

Sübutu kat'î, manaya delâleti zannî olan âyetlere hem itikâdî hem de amelî sâhadan bir çok örnek vermek mümkündür. Genelde itikâdî firkalar arasındaki tartışmalı konuların bu maddede ele alınan hususlar olduğu söylenebilir. Konunun

¹²Bkz. el-Cüveynî, Kitâbu'l-İrşâd ilâ Kavâti'l-Edilleti fi Usûli'l-İtikâd, (nşr. M.Yûsuf Mûsa-Ali Abdulmun'im Abdulhamîd), Mısır, 1950, s.418.

¹³ Bkz.el-Cüveynî, aynı yer.

¹⁴ İbn Teymiyye, el-Furkân beyne Evliyâ'i'r-Rahmân ve Evliyâ'i'Ő-Őeytân, Mısır, tsz., s.76-77; Seyyit Bey,Usul-ı Fıkh Dersleri, Derseadet,1338., s.51 vd.

¹⁵ "İlimde yüksek pâyeye eriŐenler ise: Ona inandık; hepsi Rabbimiz tarafından, derler." Âl-i İmrân 3/7.

daha iyi anlaşılabilmesi için, ilk devirlerden itibaren özellikle Selefîyye, Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet arasında tartışılan konuların, sıfâtullah, kader, irâde, kudret, fiil, istitâat, kebîre (kebâir), iman, ru'yetullah, kabir azabı ve halku-l Kur'ân vb. gibi konular olduğu görülmektedir. Kelâm kitaplarında tartışılan hususların tamamı bunlardan ibaret olduğunu söylemek elbette doğru değildir. Bu sayılan itikâdî hususlarla birlikte daha birçok konu tartışma gündemine gelmiştir. Sadece Eş'arî ve Mâtürîdî mezhepleri arasında yetmiş kusur görüş ayrılığı olduğu bilirse konunun genişliği hakkında fikir edinilmiş olunur.¹⁶ İhtilaf edilen konuların her birinin te'vile müsait olması nedeniyle her mezhep kendi görüşünü destekleyen âyeti bulma konusunda sıkıntı çekmemiştir. Dolayısıyla her mezhebin ortaya koymuş olduğu görüş müntesiplerini bağlamış ve diğer mezhepler tarafından itibara alınmamıştır. Delâletin tam olarak bilinmemesinden kaynaklanan bu durum, zaman zaman tartışmaların sertleşmesine ve kelâm savaşlarına dönüşmüş olsa da müsamaha ile karşılandığını ve hazımsızlıkların asırlar içinde ortadan kalktığını söyleyebiliriz.¹⁷

Naklî delillerin katiyet ifade edip etmediği konusu Ehl-i Sünnet mezheplerinden Eş'arî ve Mâtürîdîler arasında tartışılmıştır; Eş'arîler'in genel kanaati, naklî delillerin zan ifade edip kesinlik belirtmediği yönünde iken, Mâtürîdîler naklî delillerin bazısının katiyet ve yakîn ifade ettiği görüşünü paylaşmaktadırlar.¹⁸ Fakat bu görüş ayrılığının Kur'ân üzerinde olmadığını belirtmek gerekmektedir. Her iki mezhebe göre de tevâtüren nakledilmiş bir Kur'ân algılamasının olduğunu söylemek durumundayız. Bu konu ihtilaf hususu olmamıştır. Sübutu katî olan bir lafzın tartışması iki mezhep tarafından da yapılmamıştır. Fakat bu tartışmaların manaya delâlet yönünden olduğu ve bu kısmın te'vile açık olması nedeniyle ihtilaf edilen konuları oluşturduğu bilinmektedir. Zaten mezhep hüviyetlerinin kazanılması bu tür âyetlerin yorumundan kaynaklanmaktadır.

Genellikle kelâmcıların Kur'ân'da bulunan delilleri zannî olarak görme eğiliminde oldukları belirtilmekle birlikte bütün kelâmcıları aynı kategoride ele almak isabetli olmasa gerekir. Çünkü özellikle itikâdî delillerin kesinlik ifade ettiğini kabul eden ve o yönde görüş belirten kelâmcıların sayısı da az değildir. Bilhassa Selef âlimleri Kur'ân'daki itikâdî esasları belirleyen âyetlerin hiçbir şekilde te'vil

SÜİFD / 19

¹⁶ Bkz. el-Beyâzî, Kemâlüddîn Ahmed, İşârâtü'l-Merâm min 'Ibârâtü'l-İmâm,(tahkik, Muhammed Zahid el-Kevseri), İstanbul, 1949.s.53-56.; Şehyhzade, İki mezhep arasındaki ihtilafın kırk tanesini konu edinmiştir. Nazmu-l Ferâid., Mısır, 1317.

¹⁷ Bkz. M. Şerefeddin, "Kelâm Savaşları", D.F.İ.F. Mecmuası, Ankara, 1932, Sayı 24, s.18-32.

¹⁸ Şehyhzade, Nazmu'l-Ferâid, s.42-43. Hoca Nasiruddin Tûsî, lâfzî delillerin yakîn ifade etmesi için; lafızları nakleden râvînin ismet sahibi (büyük günah işlememiş) olması, irabî, çekimi, müşterek lafız olmaması, mecaz, şahsa ve zamana tahsis olmaması, takdim ve tehir ile zamir barındırmaması ve akli bir çelişkinin bulunmaması gibi şartların olmasını öne sürer. Bu şartları barındırmayan lâfzî delilin yakîn ifade etmeyeceğini belirtir. Hz. Peygamber'den naklen alınan hususların da tevâtür yoluyla alınmasını ve bunun sıdk-ı resûl için şart olduğunu belirtir. Telhîsu'l-Muhassal bi İnzimâmi Resâili ve Fevâidi Kelâmî, (Tahkik. Abdullah Nûrânî), Tahran, 1359, s.67-68.

edilemeyeceğini savunmuşlardır. Akâid sahasının hiçbir tereddüde mahal veremeyecek kesinlikte olduğu hususunda kayda değer gayretleri olmuştur. Bu hususta yapılan tartışmaların Kur'ân'ı Kerîm'in sübutu yönünden bir ihtilaf içermediği bilinmelidir. Kur'ân'ın ortaya çıkışı ve cem'i konusu İslâm âlimlerinin ihtilaf ettiği konular arasında değerlendirilmemiştir. Kur'ân'î delillerin kesinlik veya zan ifade edip etmemesi konusu sadece delâlet yönünden yapılmış bir ihtilaf olarak değerlendirilmelidir. Kur'ân'î delillerin gerek zannî olduğunu kabul eden Fahrettin er-Râzî (v.606/1209), Gazâlî (v.505/1111) (Teftazânî (v.793/1390), Kâsım b.Kutluboğa (v.879/1470), İsmail Hakkı İzmirli (v.1946) vb. gibi âlimler ve gerekse onun kesinlik ifade ettiği görüşünde olan Taberî, Ebû'l-Mu'in en-Neseff (v.508/1115), İbn Teymiyye(v.728/1328, İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye(v.751/1350, İbn Hümâm(v.861/1457 vb. gibi âlimler sübutu ile ilgili bir görüşü değil manaya delâleti itibariyle ele almışlardır.¹⁹

İtikâdî esasların tespitinde Kur'ân'ın sübutu kati ve manaya delâleti kati olan âyetleri itikadın ekseriyetini kapsamaktadır. İhtilaf edilen kısım ise kalan çok az bir bölümü oluşturmaktadır. Dolayısıyla itikat esaslarının tamamı ihtilafıdır gibi bir hususun anlaşılmasını gerekir. Kur'ân içinde az sayıdaki âyet itikâden ihtilafa konu olmuştur. Kur'ân üzerinde konuşma isteğinden hareketle İhlâs suresinin ilk âyetinden başka bütün âyetlerin müteşâbih olduğu ve dolayısıyla manaya delâlet yönünden zan ifade ettiği şeklinde görüşler varsa da bu tür görüşlerin fazla taraftar bulmadığı bir gerçektir. Esas itibariyle, Kur'ân lafzının ihtilaftan uzak olduğu hemen hemen bütün itikâdî firkalar tarafından kabul edilmiştir.

B-Hadislerden İtikâdî İlke Çıkanmı

Hadis esas itibariyle, Kur'ân'ın şerh ve izahıdır²⁰. Kur'ân, Hz. Peygamber'den gelen emir ve nehiylerin tartışmasız kabulünü emretmektedir: "Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının. Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı çetindir."²¹ Bu ve benzeri âyetlerde gösterilen doğrultuda Hz. Peygamberin tebliğ ettiği şey, Kur'an ilkelerinin müminin hayatına eksiksiz aktarılmasını temin ve bu hususların doğru anlaşılmasını izahtır. Gönderilmiş olan ilkenin açıklaması (beyân-tebyîn) ²² Hz. Peygamber'e bırakılmış ve onun yapmış olduğu izah ve açıklamaların din olarak değer kazanacağı bildirilmiştir. Ancak hadislerde, ameli-tatbiki konularda izah ve açıklamalar geniş yer tutmakla birlikte, itikâdî konularda buna aynı derecede yer verilmediği görölmektedir. Gaybî alanı ilgilendiren bu saha, daha çok vahiy ile bildirmeyi gerekli kılmakta ve inanılması gerekli hususların belirlenmesini içermektedir. Yine de birçok itikâdî konuda nakledilmiş hadis mevcuttur. Bu hadislerin kelâm ilmi açısından ifade ettiği anlamı değerlendirmek icap etmektedir

¹⁹ Bkz.Yusuf Şevki Yavuz, Kur'ân-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu, Bursa,1983,s.184 vd.

²⁰Bkz., Seyyit Bey, age., s.50.

²¹ Haşr 59/7.

²² Bkz. Muhammed Fuad Abdülbâki, Mu'cem, "b.y.n." maddesi.

Hız. Peygamber'den bize ulaşan söz, fiil ve takrîrlerin tamamına hadis denmektedir²³ Hicri üçüncü asra, yani hadislerin kitaplarda toplanmaya başladığı döneme kadar hadis âlimlerinin yapmış olduğu tasnifler diğer ilim erbabinca da kabul görmüştür. Buna göre; hadisler (haber-i resûl) rivâyet yönünden üç ana başlık altında toplanmıştır: Mütevâtir, meşhûr (müstefiz) ve âhad²⁴. Hadislerin ilk üç asırdan sonra şöhret kazanması veya âhad rivâyet olarak kalması kelâm açısından bir anlam ifade etmemektedir. Hadis kitaplarında toplanmış olan haberlerin çeşitli zamanlarda çoğaltılması, haberin ilk üç asırda yapılmış tasnifinde bir değişiklik arz etmez. Matbuat faaliyetlerinin arttığı daha sonraki asırlarda hadis kitaplarının yüz binlerce basılmış olması, âhad rivâyeti mütevâtir'e dönüştürmeyeceği gibi, birçok râvi tarafından rivâyet edilmiş bir hadisin daha sonraki asırlarda hadis kitaplarında yer almaması veya o çağda yaşayanlardan pek azı tarafından biliniyor olması hadisin şöhretini (meşhûr) ortadan kaldırmaz.

Hadis âlimlerinin kendi aralarında tartıştıkları lafız veya mana rivâyetinin olup olmadığı ile ilgili hususlar kelâm ilmi açısından problem teşkil etmemektedir. Çünkü hadis âlimlerinin kendi alanlarındaki konuları tartışmaları sübutun zannî olmasını çağırılmaktan başka bir anlam içermemektedir. Kelâm ilmi açısından önemli olan taraf burasıdır. Nakledilen dini lafzın ortaya çıkışında (sübût) herhangi bir tartışma var mıdır, yok mudur? Kelâm ilmi esas itibarıyla bunu önemser. İlgili bilim alanının mütehasısları ihtilaf edip tartışıyorlarsa bu, hadislerin sübutunun zan ifade etmesi için yeterli bir delil olarak kabul edilmelidir. Çünkü bundan daha kuvvetli bir delil aramak abesle işgal olur. Bu husus geçmişte de günümüzde de hadis bilginleri arasında tartışılan bir konudur.²⁵

Hız. Peygamber'in sözlerinden birçoğu kendisinden rivâyet edilmiş olmasına rağmen, hadis otoritelerinin zamanla geliştirmiş olduğu kıstaslara uymadığı için her sözü çeşitli İslami ilimlerde ayrı bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Gerek rivâyet eden râvinin dini, ilmi ve sosyal durumu gerekse nakledilen lafzın dini, tarihi, üslup ve Peygamber sözü olma haysiyeti açısından değerlendirilmiş ve hadis usûlü ilmi meydana getirilmiştir.²⁶ Tarih içerisinde oluşan bu birikime genelde diğer İslami ilimlerin âlimleri de uymuşlardır. Bunun istisnaları olmakla birlikte

²³M. Yaşar Kandemir, DİA., "Hadis" Maddesi.

²⁴Bkz. Cürçânî, K. Et-Ta'rifât, s.96; Hüseyin Avni, Cerîde-i İlmiye, Sayı 57, s.1817; Yusuf Şevki Yavuz, DİA., "Haber" Maddesi

²⁵ Hadislerin Kur'ân lafzı gibi rivâyet edildiğini savunan âlimler olmakla beraber mana rivâyeti olduğu görüşünü savunan hadis âlimleri de, geçmişte ve günümüzde var olmuştur. "Sahabe, rivâyetin mesuliyetini müdrîk olarak, Hazreti Peygamber'den nakletmiş olduğu hadislerde büyük bir titizlik gösteriyor, değil bir kelime değişikliğine, aynı kelimenin cümle içerisinde yer değiştirmesine bile niza göstermiyordu. Hadis rivâyet edenlerin, bir sözü Hazreti Peygamberin ağzından harf harf ve kelime kelime nasıl işitmişse aynen rivâyet etmesini şart koşuyorlardı..."Talat Koçyiğit, Hadis Usûlü, Ankara,t.s.z., s76-77. görüşünde olanlar olduğu gibi; " Şu anda elimizdeki kaynaklarda mevcut hadislerin hepsi mana ile rivâyet edilmiş olup Hız. Peygamber'in ağzından çıkan lafızlarla aynen nakledilmiş tek bir hadis dahi yoktur." görüşünü savunanlar da vardır. Hayri Kirbaşoğlu, "Hız.İsa(AS)'ı Gökten İndiren Hadislerin Tenkidi", İslâmiyât, III (2000), Sayı 4, Ankara.2000, s.158.

²⁶M.Yaşar Kandemir, DİA., "Hadis" Maddesi.

genel durum itibariyle bu böyle uygulanmıştır. Hadis ilmi, hadisleri, rivâyet yönünden mütevâtir, meşhûr ve âhad olarak taksim etmektedir.

a) Mütevâtir Hadislerin İtikâdî Değeri

Aklın, yalan üzere birleşmesini kabul etmeyeceği büyük bir topluluğun, yine aynı şekilde kalabalık bir topluluğa rivâyet ettikleri hadislere mütevâtir denir.²⁷ Yalan üzere anlaşıp birleşmeleri imkânsız olan böyle bir topluluk rivâyette bulunursa bu dinin en güçlü menkulü olur. Bu tarife uyan en uygun örnek olarak hep Kur'ân gösterilmiştir. Fakat hadisler söz konusu olduğunda, bu şekilde bir menkul hadisten bahsedilme imkânı oldukça tartışmalıdır. Böyle bir hadis mevcut mudur, değil midir? konusu hadis ilminin en hararetli tartışma alanlarından birini oluşturur.²⁸ Buna örnek olarak en çok : "Kim bana yalan isnat ederse cehennemdeki yerine hazırlansın"²⁹ hadisi gösterilir. Bu hadisin lâfzî mütevâtir olduğu ve altmış kadar sahabi tarafından nakledildiği ifade edilir.³⁰

Hadis usulü kaynaklarında lafzî ve manevi mütevâtir ayırımı yapılmakla birlikte fiili mütevâtirden söz edilmez. Bunda mütevâtirin, hadis literatürü içinde olup olmadığı ihtilafının payı olmakla birlikte, fiili mütevâtirin Hz.Peygamber'in takrirlerinden kabul edilip edilmeyeceği tartışmasının da payı vardır. İtikat sahasında fiili mütevâtir hadislerin olmaması konunun önemini azaltmaz, aksine itikâdî açıdan -her ibâdetin bir itikat yönü vardır- ibâdetlerin icrasının belirlenmesini son derece önemli hale getirir. Çünkü hemen hemen ibâdetlerin yapılış şekillerinin tamamı fiili mütevâtirle belirlenmiştir. Namaz kılınış şekilleri, namazların rekatları, haccın ifası vb. gibi³¹. Hadis uzmanlarının mütevâtir olarak aktardıkları ve çalışmalarında ortaya koydukları bazı konular da, fiili mütevâtir olarak adlandırmaları da, fiili mütevâtir olarak değerlendirilen konular olduğu görölmektedir.

"Mütevâtir haberlere dair genel olarak verilen örnekler, konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olabilir. Mesela Kur'ân-ı Kerim'in metni, Hz.Peygamber'in Mekke'de 570-71 yılında Abdullah ve Âmine'den olduğu, ana hatlarıyla Hz.Peygamber'in hayatı, ezan tatbikatı, beş vakit namaz, bayram namazları, haccın yapılışı vb.gibi, Müslümanların günlük hayatlarında devamlı uygulaya geldikleri ve şeâ'ir de denilen hususlar, burada örnek olarak verilebilir. Bu ve benzeri konular Hz.Peygamber'den bugüne kadar her gün, hafta, ay ve yıl kesintisiz uygulana geldiğinden, bunların doğruluğunda herhangi bir kuşku yoktur; bu hususların doğruluğu tartışma konusu da yapılmamıştır. Bu tür uygulamalar, ilk olarak, nüfusu 20.000 civarındaki Medine-i Münevvere'de ve sayıları 100.000'i geçtiği kabul edilen ilk Müslüman nesil tarafından gerçekteştirilmiş, daha sonra sayıları giderek

²⁷Babanzâde Anmed Naim. Tecrid-i Sarıh Tercemesi, DİB. Yay., Ankara, 1970, I/102; Hüseyin Avni, Ceride-i İlimiye, Sayı,56, s.1777 ve Sayı,57, s.1817.

²⁸Mütevâtir hadisin olup olmadığı ve üzerinde yapılan tartışmalar hususunda bkz., Hayri Kirbaşoğlu, İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi, Ankara Okulu Yay., Ankara,1999, s.94-109.

²⁹el-Buhârî, İlm,38.

³⁰Talat Koçyiğit, Hadis Usulü, s.45-46; Bu hadisin mütevâtir kabul edilip edilemeyeceği tartışması için bkz., Hayri Kirbaşoğlu, age., s.95-96; krş., Babanzâde, age., I/102-104.

³¹ Bkz. Yusuf şevki Yavuz, DİA., "Haber" Maddesi,XIV/348.

artan tâbiin tabakasına bu uygulamalar aktarılmış, sonra da nesilden nesle -yine her neslin sayısı giderek artmak suretiyle- bugüne kadar aktarılmaya devam etmiştir. Bu uygulamalar o kadar çok sayıda insan tarafından nesilden nesle aktarılmış ki, onların tek tek isimlerini tespit mümkün değildir ve hiç kimse de böyle bir şeye gerek duymamıştır, duymayacaktır.”³²

Aktarılan pasajdan da anlaşılacağı üzere, burada bahsi geçen konuların tamamına yakını fiili mütevâtir hususları içermektedir. Müellifin de belirttiği gibi, bu konular üzerinde Müslümanlar ilk asırdan bu yana ihtilaf etmemişlerdir. Fakat bu konuların büyük bir kısmı itikâdî değil, bilakis ameli konuları oluşturmaktadır. Sübutunun tevatür vasfı taşıması kaydıyla bize nakledilen hususlar bu özelliğini devam ettirmesi kaydıyla bütün Müslümanları bağlayıcıdır. Bir kısmı amel, bir kısmı ahlâk, bir kısmı da itikat zorunluluğu getirmektedir. İtikat sahasında nakledilen mütevâtir³³ olursa tıpkı Kur’ân-ı Kerim değeri kazandığı için inkâr küfrü gerektirecektir. Sübutunun kat’iyet kazanması anlamına gelmesinden dolayı bu tür hadisler kesinlik ve bağlayıcılık ifade ederler. Kur’ân-ı Kerim hükmünde olmamakla birlikte, ilahi hikmet gereği kabul edilmelidir. Yine bu tür hadisleri iman ve küfür arasında ölçü olarak görmek uygun olsa gerektir. Üzerinde ihtilaf vaki olmadığı için şüphe ve terettüt gösterilmemelidir. “Mütevâtir olan haber-i rasulü inkâr eden kâfir olur. Çünkü böyle bir haberi inkâr etmek rasulu yalanlamaya varır ki, o da şüphesiz küfürdür.”³⁴ Burada söz konusu olan mütevâtir haberin, Kur’ân-ı Kerim olduğu açıktır. Çünkü bu tarife uyan bir hadisin olup olmadığı hususu tartışılır ve “Ebû Bekr el-Cassas (v.371/981) mütevâtiri: Haberinin mazmununa ya zarureten veya nazaran ilim ifade eden söz diye tarif eder ve “veya nazaran” kaydını dâhil eder. Ona göre zarureten ilim ifade eden mütevâtiri inkâr eden kâfir olursa da nazaran ilim ifade eden mütevâtiri inkâr eden kâfir olmaz.”³⁵ şeklinde değerlendirmede bulunarak mutlak manada mütevâtirin Kur’ân-ı Kerim olduğunu belirtir. Bu cümleden hareketle;

“Herhalde Sünnet’de Mütevâtir-i lafzî pek azdır. Tevatür-i Ma’nevî ile sabit olmuş Sünen ise pek çoktur. Mesela namazların günde beş vakit kılınması, aded-i rekâti ve saire gibi Sünnet ile sabit ahkâm-ı dîniyye böyledir. ... Bunlar on kadar sene aleyhi’s-selâtu ve’s-selâm Efendimiz tarafından evkât-ı muayyene-i ma’lûmesinde her gün beşer defa kıldırılmış namazlardır ki her biri başka elfâz ile

SÜİFD / 19

57

³²Hayri Kırbışoğlu, “Hz.İsa(AS)ı Gökten İndiren Hadislerin Tenkidî” , İslamiyat, Cilt III,(2000), Sayı 4, s.155, Aralık-2000.

³³İtikâdî sahada mütevâtir hadislerin olmadığını savunanlar olduğu gibi (bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Kelam-Hadis İlişkisi”, İlahiyat Fakülteleri Kelâm Anabilim Dalı Eğitim- Öğretim Meseleleri Koordinasyonu Toplantısı-II, İFAV. Yay., No:149, İstanbul,1998, s.82.) bu sahada itikat belirleyen hadislerin olduğunu savunan bilim adamları da vardır. (Bkz. Muhammed İtr, “Sahih Âhad Hadisin İtikadda Delil Olması”, Sünnetin Dindeki Yeri, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 25, Ensar Neşriyat, İstanbul,1998, s.204.)

³⁴ Babanzâde. Ahmed Naim, Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, I/102. Babanzâde, tevatürün şartlarını açıklarken, nesilden nesile nakledenlerde de yalan üzere birleşmelerinin imkansız olmasını bir şart olarak sunar. Bkz. I/102.

³⁵ Babanzâde, age., I/103.

bu manayı ifade eden rivâyâtın adedi Âyât-ı Kur'âniyyenin tevâtürü kadar kuvvetlidir."³⁶

denmek suretiyle fiili mütevâtirin inkârı, Kur'ân-ı Kerim metninin inkârı gibi algılanmaktadır. Bununla birlikte yine de hadisçi ihtiyatının elden bırakılmadığı görülmekte ve Kur'ân-ı Kerim kadar kuvvetli olduğu söylenmektedir, Kur'ân'ın tevâtürü gibi değerlendirilmekte ama Kur'ân olduğu söylenmemektedir. Tartışma ve ihtilaf da bu noktadan çıkmaktadır.

Hadis ilminde, "tevatür için sened aranmaz"³⁷ ilkesi geçerli olduğu için bu tür hadislerin ortaya çıkışlarında bir problem görmemek lazımdır. Ancak yine de Hz.Peygamber tarafından Kur'ân'ın şerh ve izahı olmaksızın yeni bir inanç ihdasından dolayı itikâdî konularda bir ihtilafı içerdiğini belirtmek gerekmektedir. Fiili mütevâtirlerin namaz vakitleri, namaz rekâtları, bayram namazları, haccın ifası gibi konuları açıklaması ve belirlemesi, Kur'an'ın manaya delâleti zannî âyetlerinin izahı olarak görülmektedir. Hz. Peygamber'in Kur'ân-ı Kerim'den bağımsız itikad vazetme görevinin olup olmadığı kanaatinden hareketle böyle bir görüş serdedilmektedir.³⁸

Mütevâtir haber, kelimcılara göre yakîn ifade eder. Yalan söylemesi mümkün olmayan bir topluluk nakletmiş olmakla böyle bir unvanı almaya hak kazanmıştır. Onun inkârı, ittifakla küfrü gerektirir. O dinin en temel kaynağını oluşturur, iman ile küfür arasında sınırdır. Mütevâtir haberin gereğince ibâdet edilmesi farzdır. Bu tür haberler üzerinde tartışma olmadığı için gereksiz tartışma ve ihtilaf mevzuu yapılmamalıdır. İtikat oluşturmakta bu hadislerden daha üst değerde bir hadis türü yoktur. Bu niteliklere haiz hadis olup olmadığı hususu kelâm ilminin problemi olmasa gerektir.³⁹

b) Meşhûr Hadislerin İtikâdî Değeri

"Haber-i Meşhûr, Muhaddisîne göre râvîlerin adedi mahsûr olmak üzere lâekal üç tarîk ve isnâd ile naklolunan haberdir."⁴⁰ Bu tariften anlaşıldığı gibi ilk asırlarda mütevâtir derecesine ulaşamamış, başlangıçta bir veya birkaç râvi tarafından rivâyet edilmesine rağmen daha sonraları şöhret kazanmış hadislerle meşhûr hadis denmektedir. İlk asırda bir veya birkaç kişi tarafından rivâyet edilip de

SÜİFD / 19 ³⁶ Babanzâde, age., I/105.

58 ³⁷ Babanzâde, age., I/104.

³⁸ Ebû Hanîfe, "Şehadet ederiz ki O, bütün işlerde Allah'ın emrine muvafakat etmiş, hiçbir bid'at ortaya koymamıştır. Allah'ın söylemediği hiçbir şeyi de, Allah'a isnad etmemiştir. Ayrıca kendiliğinden bir şey teklif etmemiştir. Bunun için Allah Teala 'Kim Resule itaat ederse Allah' itaat etmiş olur' (Nisâ 6/80) buyumaktadır." görüşündedir. Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, (İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri içinde), (çev. Mustafa Öz), İstanbul, 1981, s.33; Ayrıca bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Kelâm-Hadis İlişkisi", İlahiyat Fakülteleri Kelâm Anabilim Dalı Eğitim- Öğretim Meseleleri Koordinasyonu Toplantısı-II, İFAV. Yay., No:149, İstanbul,1998, s.82.

³⁹ Kelâm ilminin mütevâtir haberlere bakış açısı için bkz., İmam Mâtürîdî, Kitâbu't-Tevhîd, (nşr. Fethullah Huleyf), İstanbul, 1979, s.9; el-Bâkîllânî, Kitabu't-Temhîd, (nşr.Richard J. McCarty),el-Mektebetü's-Şarkıyye, Beyrut, 1957, s.382 vd.; el-Cürcânî, Kitabu't-Ta'rifât, İstanbul,tz., s.96-97; İzmirli İsmail Hakkı, Yeni İlim-i Kelâm, İstanbul, 1339-1341, I/57.

⁴⁰ Babanzâde, age., I/106.

ikinci ve üçüncü asırlarda şöhret vasfı kazanmış her hadis meşhûr olmuş sayılır. Hadis ilmi çerçevesinde değişik tarifleri yapıla geldiği gibi diğer ilim erbabınca da meşhûr hadisin tarifi yapılmıştır. Fıkıh âlimlerinin meşhûr hadis için kullandıkları tabir⁴¹, müstefzîdir. Bu tabirin sadece Hanefilere ait olduğu da belirtilir.⁴²

Hadisin râvî yönünden tek kişiye kadar düşmesi ve mütevâtirlik vasfı kazanmaması sebebiyle aslında haber-i vâhid olduğu ifade edilmiştir. Adalet, zabt, ittisâl-i sened olması, şüzûz ve illet bulunmaması gibi birtakım özellikler taşıyarak Hz.Peygamber'den sadır olduğu gibi bize ulaştığını bilmeye yarayan vasıflar taşıyanlara, hadis ilmi açısından, sahih âhad haber adı verilmektedir.⁴³

Meşhûr hadisler, sübûtu itibarıyla bir veya birkaç kişinin rivâyetine dayanırıldığı için kesin bir bilgi ifade etmezler, zaruri ilim oluşturmazlar. Zannî ilim oluşturdukları için meşhûr hadisi inkâr eden tekfir edilmez, belki Hz.Peygamber'e saygısızlık olarak görülebilir. Bu tür hadisler, hidâyet ve dalâlet ölçüsü olarak alınabilir, ama iman küfür ölçüsü olarak alınamaz,⁴⁴ haber-i vâhid ile mütevâtir arasında değerlendirilir. Meşhur hadisler, haber-i vâhiden üstün ama haber-i mütevâtirden alt bir yerde görülür. Onlar İslâm'ın ameli hükümlerinin belirleyicisi olarak görüldükleri için gereğince amel edilmesi vaciptir.⁴⁵ Bu hadislerin gereğince amel, müminin kalbine güven verir. Yine bu tür hadislere sınıksız sarılma ve amel etme hususunda hemen hemen bütün fırkalar ittifak etmiştir. Meşhûr hadislerin itikâdî konularda belirleyici olmamasının sebebi, sübûtundaki ihtilaftan kaynaklanmaktadır,⁴⁶ yalana ihtimali olmasındandır.⁴⁷

İtikâdî konularda sadece mütevâtir hadislerin kabul edilmesi inanç esaslarını sağlam bir kaynağa dayandırma ve itikâdî olanı belirlemenin beşeri yetkide olmaması gerektiğinden kaynaklanmıştır. Bu hususta titiz davranılmasının semeresi dinin sahih bir şekilde sonraki nesillere aktarılmasını temin etmiştir. Belirlenmiş olan temel itikâdî esaslar üzerinde ihtilafsız kabuller oluşturmuştur. Aynı şekilde nesilden nesile intikalinde de, itikâdî ilkeleri ihtilaf ve tartışma konusu olmaktan çıkarmıştır. Bugün de itikat olan hususlar ihtilaftan uzak en geniş ittifakın sağlandığı alanlardır. Kelâm ilminin mütevâtir, meşhûr ve âhad haberlerle ilgisi, hadis literatüründeki taksimlere müdahale etmek değil, aksine rivâyet edilen ve itikat konusu haline getirilmek istenen bir takım rivâyetlerin inanç esası haline gelebilmesi için, taşınması gereken bazı şartları tespit etmeye çalışmaktır. Yoksa hadis ilminin konuları ile ilgilenmek ve onlara yeni bir muhteva kazandırmak değildir. Bu husus ilk kelimelerden bu yana devamlı üzerinde durulan önemli bir konu olarak kelâm

⁴¹ Aynı yer.

⁴² es-Serahsî, Usûlu's-Serahsî, (thk. Ebû'l-Vefâ el- Efgânî), İstanbul, 1984, I/292.

⁴³ Bkz. Muhammed İtr, Sahih Âhad Hadisin İtikatta Delil Olması, "Sünnetin Dindeki Yeri", Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 25, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1998, s.204–205.

⁴⁴ el-Cürcânî, Kitabu't-Ta'rifât, İstanbul, tsz., s.96-97.

⁴⁵ Bkz. İsmail Hakkı Ünal, İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu, DİB. İlmî Eserler 60, Ankara, 1994, s.313–133.

⁴⁶ Babanzâde, age., I/107; Şerefettin Gölcük-Süleyman Toprak, Kelam, Konya 1991, s.79.

⁴⁷ Pezdevî, Ehl-i Sünnet Akaidi, s.14.

eserlerinde yerini almıştır. Muhaddislerin yazmış olduğu ilk devir eserlerinde, mütevâtir ve meşhûr haberlerin konu başlığı olarak yer almaması, onların, bu tür rivâyetleri hadis ilminin konuları arasında görmemiş olmasındandır. Muahhar kaynaklarda mütevâtir ve meşhûr rivâyetlerin yer alması, hadisçilerin usûl âlimlerinden etkilenmesi olarak değerlendirilmelidir.

c) Âhad Hadislerin İtikâdî Değeri

Hz.Peygamber'den bir veya birkaç kişi tarafından rivâyet edilen ve ilk üç asırda hiçbir şekilde tevatür ve şöhret kazanmayan hadislere âhad rivâyetler denmiştir. İmam Şâfî (v.204/820) ise; " Haber-i vâhid, ya Hz.Peygamber'e ulaşacak şekilde (merfu' olarak), ya da Hz. Peygamber'de değil, bir râvide nihayet bulacak tarzda tek kişinin tek kişiden rivâyet ettiği hadistir."⁴⁸ şeklinde tarif etmiştir. Bu tür hadisler, hadis ilmi açısından gerekli şartları taşıdığı zaman sahih, hasen makbul gibi isimlerle anılır.⁴⁹ Gerekli şartları taşımayanlar zayıf, uydurulmuş olanlar da mevzu diye isimlendirilir. Haber-i vâhidin makbülleri olduğu gibi merdudları da vardır.⁵⁰ Hadis kitaplarında rivâyet edilen hadislerin büyük kısmını bu evsftaki rivâyetler oluşturur. Bunların içinde en makbul olanları, Buhârî ve Müslim'in Sahih'lerine aldıkları ve şartlarına uyan, her iki hadis âliminin ittifakla ve aynı lafızla rivâyet ettikleri *müttefekün aleyh* olan hadislerdir. Bu hadisler, bütün muhaddislerce sahih ve bütün ümmetçe de makbul kabul edilmiştir.⁵¹

Âhad hadislerin gereğince amel edilip edilmeyeceği konusu ameli mezhepler arasında tartışmalıdır. Bu hadislerin hangi şartlarda kabul edilmesi gerektiği, Hanefî, Şâfî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinin mezhep olma ayrıntılarını meydana getirir. Âhad haberlerin kesin bilgi ifade etmediği hemen hemen bütün muhaddislerce kabul edilmiş bir husustur. Hadisçiler, güvenilir ve âdil bir râvinin rivâyet ettiği haber-i vâhidi prensipte kabul etmekle beraber haberin Kur'an'ın muhkem nassına, mütevâtir sünnete, icmâa, akla, tarihen sabit olmuş hadiselere, tecrübe ve müşahedeye aykırı olmaması gerektiğini belirtmişlerdir.⁵² Yine Muhaddislerin çoğunluğuna göre, makbul olan âhad haberlere itibar ederek amel etmek gerekir, gereğince amel vaciptir.⁵³ Mezhep imamları da âhad rivâyetlerin kabul edilebilmesi için birtakım şartlar ileri sürmüşler ve bu konuda titizlik göstermişlerdir.⁵⁴

SÜİFD / 19 ⁴⁸ Muhammed b. İdris eş-Şâfî, er-Risâle (İslam Hukukunun Kaynakları), (Çev. Abdulkadir Şener-İbrahim Çalışkan), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Yayın No:216, s.205

⁴⁹ Mustafa Ertürk, DİA., "Haber-i Vâhid" Maddesi.

⁵⁰ Zenuddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif ez-Zebîdî, Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarfih Tercemesi, (çev. Ahmed Naim), Ankara, 1976, I/112.

⁵¹ ez-Zebîdî, age.,I/234; Müttefekün aleyh olan hadislerin taşınması gereken şartlar ve bu hadisler hakkında yapılan değerlendirmeler hususunda bkz., Talat Koçyiğit, Hadis Usûlü, s.91; Hayri Kırbaoğlu, İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi, s.129.

⁵²Mustafa Ertürk, DİA., "Haber-i Vâhid" maddesi, XIV/353.

⁵³Bkz. ez-Zebîdî, age., I/113.

⁵⁴ Ebû Hanîfe, Kur'an'a aykırı bilgiler ve hükümler ihtiva eden âhad rivâyetlerin reddedilmesi gerektiğini söylemiştir.(bkz. Muztafa Ertürk, DİA., "Haber-i Vâhid" maddesi, XIV/353). Aynı şekilde haber-i vâhidlerin kabul edilebilmesi için; nakledilen hadisin Kur'an, Sünnet, icma ve akli ilkelere aykırı olmamasını, rivâyetin ümmetin genel tatbikatına aykırı olmamasını, râvinin doğruluğu hakkında genel kanaat oluşmuş olmasını ve hakkında hüsnü zan edilmiş olmasını şart koşar. Ve haberin kesinlik

Âhad hadisleri kabul etmeyen kişiler tekfir edilemez. Bu hadisler iman-küfür sınırı oluşturmadığı gibi hidayet-dalâlet sınırı da oluşturmazlar. Hatta bu hadisleri kabul etmeyen kişiler için herhangi bir itham yapılmaması daha uygun olur. İslam tarihinde çeşitli ithamların yapıldığı bilinmekle birlikte, yine bir âlimin kabul ettiğini diğersinin reddettiği hadislerin varlığı tarihi bir realitedir. Ameli mezheplerin tatbikatında bu gerçek bütün çıplaklığı ile görülmektedir. Bir mezhebin kabul edip gereğince amel ettiği bir hadisi bir başka mezhep kabul etmemekte ve gereğince amel etmemektedir; bir mezhebin bu tür hadislerden hareketle vacip dediğine diğers bir mezhep sünnet veya mubah diyebilmektedir, kurban tatbikatı bunun güzel bir örneği olarak sunulabilir.

Âhad hadislerin itikat belirleyemeyeceği konusu genel bir kanaattir. Mutezile, Eş'ariyye ve Mâtüridiyye haber-i vâhidlerin ilim değil zan ifade ettiği görüşündedirler. Çağımız ilim adamlarından el-Câbirî bu konuda şöyle der: “İlim, inanılan bir şey hususunda *nefsin tatmin* olması ve onu kabul veya ret hususunda tereddüdü olmayışıdır. Haber *ilim* ifade ettiği zaman, haber verdiği şeye inanmak vacip olur, yani inanılması vacip olan itikadın bir parçası haline gelir.⁵⁵ ... (Haber-i vâhidler için) *ilim ifade etmez, amel gereklidir* sözüyle kastettikleri şey, bu haberin nefsin mutmain olduğu bir kanaati gerektirmediği, sadece zan ifade ettiğiidir. Bunun için bu tür haberden duyulan kuşku, dini açıdan günah olarak kabul edilmez. Fakat haber-i vâhid *amel ifade eder* veya *kendisiyle taabbüd gerekir* sözünün anlamı, ibâdet ve hukukî ilişkiler konusunda ifade ettiği fikhî hükmün yerine getirilmesinin zorunlu oluşudur. Zan ifade ettiği halde, niçin amel gerektiği meselesi ise etrafında uzun tartışmaların gerçekleştiği bir meseledir.”⁵⁶ Yine çağımız alimi İtr da: “âhad sahih haberlerin yakînî ilim ifade etmeyeceği, galip zanna dayalı ilim ifade edeceği malumdur. Bu, dört mezhep imamının ve fıkıh usulü âlimlerinin çoğunluğunun mezhebidir. Buna dair ibâre ve ifadeler sayılamayacak kadar çoktur.”⁵⁷ demektedir. Haber-i vâhid ilim ifade etmez, demenin anlamı kalbe itmi'nan vermez, rivâyet eden her ne kadar doğru ve güvenilir olsa da âlimin aklına o konuda hata ve yalan ihtimalinin olabileceği gelir. Çünkü hiçbir râvi günahahtan korunmuş değildir. Hata ve yalan ihtimali üzerine itikat bina edilemez.⁵⁸

Haber-i vâhidler, Kur'ân-ı Kerim'e arz edildiğinde gerek mefhum, gerekse lafızca kendisini destekleyen bir ayetle örtüştüğü zaman ayet metni gibi değerlendirilir. Sübutu kati bir itikâdî durumu ifade ederler. Manaya delâlet yönünden

SÜİFD / 19

61

→ ifade ettiği ve Allah indinde doğru olduğunun kesin olarak iddia edilmemesi şartıyla, kabul edilmesini ve onunla amel etmenin vacip olduğu görüşünü serdeder.(Hüseyin Hansu, Mutezile ve Hadis, s.128.). İmam Şafi de; Haber-i vâhidi rivâyet eden kimsenin dininde güvenilir, hadisinde doğru olmakla tanınır olmasını, rivâyet ettiği şeye iyice akli eren, lafız bakımından hadisin manasını değiştirecek olan hususları bilen ve hadisi işittiği gibi harfi harfine rivâyet eden ve manaya göre hadis rivâyet etmeyen biri olması gerekir diye şartlar öne sürer. (eş-Şâfiî, age., s.205-206).

⁵⁵el- Câbirî, Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı, (Çev. Burhan Köroğlu, Hasan Hacak, Ekrem Demirli), Kitabevi, İstanbul,1999, s159.

⁵⁶el-Câbirî, age., s.166.

⁵⁷ Muhammed İtr, “ Sahih Âhad Hadisin İtikatta Delil Olması”, Sünnetin Dindeki Yeri, Tartışmalı İlimi Toplantılar Dizisi: 25, Ensar Neşriyat, İstanbul,1998, s.210.

⁵⁸ Yusuf Şevki Yavuz, DİA., “Haber-i Vâhid” maddesi.

ise, işaret edilen husus zan ifade ederse haber-i vâhidi de aynı hükme dâhil etmek gerekir. Ama sübut yönünden problem olmadığı bilinmelidir. Arş ve istiva ile ilgili hadisleri bu çerçevede ele almak gerektir. Hem âyetlerde hem de hadislerde arş ve istiva lafızları bulunmakta ve bunların sübutu açısından hiçbir tartışma yaşanmayıp, manaya delâlet itibariyle çeşitli mezhepler arasında tartışma konusu olduğu için teville konu olmaktadır. Bu husus da bu tür hadislerin haber-i vâhid olmasına rağmen lafız ve mana olarak âyetlerle aynı olması hasebiyle ayet gibi değerlendirilmelerine sebep olmaktadır. Diğer taraftan, manaya delâlet yönü itibariyle katiyet ifade ediyorsa, haber-i vâhid bir hadis gibi değil bir ayet gibi ele alınmalıdır. Bu Hz. Peygamber'in, Kur'ân-ı Kerim'de olan bir konuyu ya aynen tekrarı veya onun izahı sadedinde bir hususu açıklaması şeklinde görülmelidir. Nasıl olsa haber-i vâhidir, itikat oluşturmaz gibi bir değerlendirmeye gitmek doğru olmasa gerektir.⁵⁹

Kelâm ilminde prensip olarak delil kabul edilmeyen haber-i vâhidler, başka bir delil olmayan konularda, râvisi adli olmak kaydıyla, kelâm eserlerinde, sem'iyât bölümlerinde, yerini almıştır.⁶⁰ Özellikle kabir azabı, kabir sorgusu, kıyamet alametleri vb. gibi konularda fazlaca haber-i vâhide müracaat edildiği görülür. el-Bâkîllânî (v.403/1013), haber-i vâhidin ilim ifade etmediği konusunda fukaha ve mütekelliminin hemfikir olduklarını zikrettikten sonra, "*nakledenî adl ise gereğince amel vacibtir*"⁶¹ tespitinde bulunur. O da, esma-ı hüsnâ'nın sayısı, rüyetullah, şefaat, cennet, cehennem, kabir ve ahvali, kebâir, vb. konularda haber-i vâhidlere eserinde yer verir. Kelâm kitaplarında bu tür hadislerin kullanılmış olması itikâdî esas olmayan bir konuda yeni bir itikat belirleme olmayıp, daha ziyade var olan bir itikadın izahının yapılması, Hz. Peygamber tarafından yapılmış bir anlatım varsa onu dercetme, tartışmalı bir hususu vuzuha kavuşturma ve daha detaylı bir anlatım söz konusu ise ona yer verme maksatları taşımaktadır. Bunun aksinin olduğu durumları, mezhep tarafgirlikleri adına yapılan temellendirmeleri de unutmamak lazımdır.⁶²

Bu değerlendirmelerden sonra hadisleri itikâdî açıdan şu dört kısma ayırmak mümkündür:

I. Hem sübûtu hem de manaya delâleti kat'î olanlar; manaları açık olan ve mütevâtir kabul edilen hadisler. Bu tür hadislerin varlığı tartışmalı olmakla birlikte mana yönünden mütevâtir olduğu kabul edilen hadisler bu kategoride değerlendirilir.

⁵⁹ Bu hususta bir örnek olarak bkz. Tevfik Yücedoğru, İslâm İtikadında Yaratılış, U.Ü. Basımevi, Bursa, 1994, s.30.

⁶⁰ es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebi Bekr, Tahricü Ehâdîsi Şerhi'l-Mevâkıf fî İlmi'l-Kelâm, (tahkik, Yusuf Abdurrahman el-Meraşlı), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1986, s.123-124. Kelâm ilminin en önemli kaynaklarından olduğunda hiç şüphe olmayan Şerhu'l-Mevâkıf, kapsadığı hadisler itibariyle sahih, hasen, metruk ve münker vasfına haizdir. Bu da göstermektedir ki, konunun ispatına yarayacak malzeme kelâm eserlerinde kullanılmıştır.bkz.,s.131.

⁶¹ el-Bâkîllânî, Kitabu't-Temhîd, (nşr. Richard J. McCarty), el-Mektebetü's-Şarkıyye, Beyrut, 1957, s.386.

⁶² Bu konuyu geniş bilgi için bkz., Yusuf Şevki Yavuz, DİA., "Haber-i Vâhid" maddesi, XIV/253.

2. Sübûtu kati olduğu halde manaya delâleti zannî olan hadisler. Tevatür yoluyla nakledilmekle birlikte manaya delâleti açık olmayıp kastedilen manası hususunda ihtilaf edilen hadislerdir.

3. Sübûtu zannî, manaya delâleti kat'î olan hadisler. Manaları çok açık olmakla beraber ortaya çıkışı, Peygamber'e aidiyetinin kanıtlanmasında problem olması nedeniyle zan ifade eden hadislerdir. Bu tür hadislerin içinde haber-i vâhidler yer alır. Hz. Peygamber'den nakledilmiş manaları gayet açık, dinin çeşitli yönlerini izah eden hadislerdir.

4. Hem sübûtu hem de manaya delâleti itibariyle zan ifade eden hadislerdir. Üzerinde ittifak temin edilememiş ve neye delâlet ettiği açık olmayan haber-i vâhidlerdir. Bu hadislerin hem sened hem de mana itibariyle tartışmalı olduğu ve aynı zamanda, bu tür hadislerin hem amel hem de itikad konularında problemler olduğu bir vaki'dir. Bid'at ve hurafelerin temel kaynağında bu tür hadisler bulunmaktadır. Yapılan bu taksimlerin çeşitli şekillerde sıralanması mümkündür. Bu tasnifin içine Kur'ân-ı Kerim'i de dâhil etmek suretiyle yine aynı şekilde dini naslar dört kısımda değerlendirilmiştir.⁶³ Fakat Seyyid Bey'in yapmış olduğu bu tasnif maksadı daha iyi ifade eder olarak alınabilir, bu yüzden bizim de tercihimiz oldu.⁶⁴

Bu tasnifin ilk iki maddesini oluşturan mütevâtir haberin, zaruri ilim ifade etmesi hususunda bir tartışma yoktur. Bunların delil olarak alınmasında ittifak vardır.⁶⁵ Son iki maddenin galip zan ifade ettiği hususunda da ihtilaf yoktur. Ancak bir delil olarak alınıp kullanılabilir mi kullanılamaz mı? noktasında ihtilaf edilmiştir. Bu tür âhad haberleri nakli delil çerçevesinde değerlendirmek gerekir mi? Kelâm âlimlerinin tartıştıkları nokta burasıdır. Eş'ariyye ve Matüridiyye âlimlerinin çoğu, âhad derecesinde olsa da, değişik rivâyet yollarıyla doğrulukları sabit olmuş hadisleri, Kur'ân-ı Kerim'in ruhuna ve genel telakkilere aykırı düşmemek kaydıyla nakli delil olarak almışlar ve akaidin kaynakları arasında kabul etmişlerdir. Selef âlimlerinin de rivâyet edilmiş hadislerin itikâdî bir kaynak olmasında endişeleri yoktur. Mu'tezile âlimlerine göre ise, bu tür hadislerin hiçbiri itikâdî kaynak olarak kullanılmamalıdır, reddedilmelidir.⁶⁶

İzmirli İsmail Hakkı'nın belirttiği gibi, itikâdî konularda yakîn aranır. Bu sağlamlıkta tespit edilen itikâdî esaslar asla değişmez. Bütün peygamberler itikâdî konularda ittifak etmiştir ve itikâdî konulara dair peygamberlerden gelen haberler hep birdir. İlk Peygamber Hz. Âdem'in itikâdî konulardaki getirdikleri ile sonradan gelen peygamberlerin ve son peygamber Hz. Muhammed'in bildirdiği itikat hep aynıdır, birdir.⁶⁷ Aslında yakîn, kesin akli delildir. Akıl ile itikat oluşturulamayacağı için bu kavramdan, naklî kati delili anlamak gerekir. Nakli delilin kesin

⁶³ Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak, Kelâm, s.81.

⁶⁴ Seyyit Bey, Usul-ı Fıkıh Dersleri, s.53.

⁶⁵ Bkz. İzmirli İsmail Hakkı, Yeni İlm-i Kelâm, Birinci Kitap, İstanbul 1339-1341, s.67; Yusuf Şevki Yavuz, DİA, "Delil" Maddesi.

⁶⁶ Bkz. Kâdî Abdulcebbâr, Şerhu'l- Usûli'l-Hamse, s.769 vd.; Ayrıca bkz., Yusuf Şevki Yavuz, DİA, "Delil" Maddesi, IX/137.

⁶⁷ İzmirli, age., s.22.

olabilmesi için hem sübûtu ve hem de manaya delâleti kesin olması lazımdır. Buradan hareketle, mütevâtir habere dayanan her naklî delil sübut açısından kesinlik özelliği taşır. Mütevâtir haberin anlaşılmasında da herhangi bir tartışma yoksa manaya delâleti de kesinse, bu tür haberler de naklî kesin delil olma özelliği taşır.

Kelâm âlimleri, naklî delillerin itikadı belirleyen tek kaynak olduğunu söylemişlerdir. İtikada dair naklî delilleri, Kur'ân-ı Kerîm, hadisler ve icmâ olarak üç ana başlıkta toplamışlardır. Kur'ân-ı Kerîm'in naklî delil olarak itikat belirleme özelliği bütün âlimler tarafından ittifakla kabul edilir. Tevatür derecesine ulaşmış hadislerin de itikat belirlemede naklî bir delil olarak alınmasında herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Tevatür derecesine ulaşmamış hadislerin (âhad) itikâdî bir değer ifade edip etmemesi konusu tartışmalıdır.

C) Kelâm Ekollerinde Haber-i Vâhidin İtikâdî Değeri

Selef âlimlerinin büyük çoğunluğuna göre, âhad haberler ümmet tarafından sahih kabul edilip rivâyet edilmişlerdir, bu yüzden manen mütevâtir kabul edilirler ve itikâdî sahada da kesin delil olarak alınırlar. Selef âlimlerinden Ahmed b. Hanbel (v.241/855), âhad haberlerin hangi sahada olursa olsun, akaid, fıkıh ve ahlâk ilkelerini belirlemede kesin delil olarak alınması gerektiği görüşündedir. O, itikâdî konuların aklî delillerle teyit edilmesine şiddetle karşı çıkmış ve böyle davrandıklarını kabul ettiği Cehmiyye ve Mu'tezile'yi kıyasıya eleştirmiştir⁶⁸ ve sahabe, tâbiîn ve etbeu't-tâbiîn tarafından nakledilmişse, onların bize aktardıklarına, nakledilene saygılı olmak gerektiği görüşündedir.

Selef âlimlerinden İbn Hazm (v.458/1064)' a göre, sika zincirle bize kadar gelen ve Resul(s.a.)'e ulaşan haberler, Allah belli bir sayı belirtmediği ve sınırlama da yapmadığı için kabul edilmelidir.⁶⁹ Onun düşüncesine göre Resul hayatta iken her bölgeye davetçiler göndermiş, bunlar da gittikleri yerlerde İslam'ın teori ve pratiğini gösterme vazifesini üstlenmişlerdir. Medine dışındaki Müslümanlara itikâdî, amelî ve ahlâkî hususları onlar öğretmişlerdir. Resul hayatta, fakat uzakta olduğu için bu topluluklara elçiler göndermiş ve bölge halkından gönderdiği elçilere itaat etmelerini istemiştir. Bu konuda geçmişte herhangi bir tereddüt olmadığı bilinmektedir. Öyleyse bu durum kıyamete kadar geçerli olmalıdır. Resul'un ölümünden sonra da bu durum böyle olacaktır. Çünkü adil râvinin rivâyetini kabul etmek gerekir. Ha Resul döneminde ha ondan sonra fark etmez.⁷⁰ İbn Hazm işi biraz da abartarak hadis değil de sanki Kur'ân âyetinden bahseder gibi şöyle der: "Sika râviler tarafından bize ulaşan habere uymak, Allah tarafından bize farz kılınmıştır. Hz. Peygamber'in bütün sözleri Allah'ın koruma garantisidir, altıdadır,

⁶⁸ Bkz. Ahmed b. Hanbel, er-Red ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye, Kahire 1399, s.23 vd.; Yusuf Şevki Yavuz, "Ahmed b. Hanbel" maddesi, II/83-86.

⁶⁹ Yusuf Şevki Yavuz, DİA., "Haber-i Vâhid" maddesi, XIV/354, s.32. İbn Hazm'ın görüşlerine temel olarak gösterdiği âyetlerin değerlendirilmesi ve görüşlerinin tenkidi hakkında bkz. Hayri Kırbaoğlu, İslam Düşüncesinde Sünnet, s. 259 vd.

⁷⁰ İbn Hazm, Usûl, s.33.

ondan gelen hiçbir şeyin kaybolmayacağı bize garanti edilmiştir".⁷¹ İtikat da bu rivâyet edilen sahih haberler üzerine bina edildiğine göre o da Allah'ın garantisini altında kabul edilmelidir.

Bazı Selef âlimleri, haber-i vâhid konusunda Ehl-i Sünnet gibi düşünse de son devir Selef âlimlerinden İbn Teymiyye (v.728/1328), bu hadisleri manaca mütevâtir hükmünde sayarak itikadın her konusunda kesin delil olarak kabul etmiştir. Sahih yollarla nakledilmiş haber-i vâhidler hiçbir zaman akla aykırı değildir. Akla aykırı olduğu farz edilerek reddedilen akaid sahasındaki haber-i vâhidler, sahih yolla rivâyet edilmişse aklın doğruluğuna bakılmalıdır. "Akl-ı vâhide dayanılarak, sahih olan haber-i vâhid reddedilemez" ilkesi İbn Teymiyye'de bir prensiptir. Bu tür haberleri İslam âlimlerinin çoğunluğunun kabul ettiğini savunan İbn Teymiyye, sahih haber-i vâhidleri kabul etmeyenleri bid'at ehli olmakla suçlamıştır.⁷² Son devir selef âlimlerinden Cemaleddin el- Kâsımî de İbn Teymiyye ile aynı denebilecek bir çizgide durur. Ona göre diğer dini emirlerin bildirilmesinde âhad haberlere güvenilir de akait sahasında reddedilirse dinin tamamını kabul etmemek gibi bir tehlike söz konusu olur; namazı, orucu, zekâtı bildirme hususunda kabul edildiği gibi akait sahasında da kabul edilmesi gerekir.⁷³

Çağdaş Selef âlimlerinden Reşid Rıza, Hz. Peygamber'e isnadında problem olan ve kesin bir şekilde kanıtlanamayan haber-i vâhidlere dayanarak itikâdî hüküm tesisine gidilmemelidir, görüşündedir.⁷⁴ Selef düşüncesinde bir farklılaşma görülse de genel tutum itibarıyla, Hz.Peygamber'den sahih bir senetle ve güvenilir bir râvî vasıtasıyla bize kadar ulaştırılan haber-i vâhidler dinin her alanında olduğu gibi itikat sahasında da kesin delil olarak kabul edilmelidir. Bunları kabul etmeyenler bid'adçı ve dalâlet ehli kimselerdir. Tamamen akla uygun olmayan haberler varsa bunlar zındıklar tarafından uydurulmuştur. Bunlar sapanlar ve saptıranlardır, Allah düşmanlarıdır.⁷⁵

Mu'tezile mezhebinin kurucusu kabul edilen Vasil b. Ata (v.131/748), haberin bilgi kaynağı olabilmesi için sübut ve mana yönünden incelenmesi gerektiğini söyleyen ilk kişidir. Bu temel düşüncenin gereği olarak, haberlerin sübutu ve manaya delâleti yönünden incelenmesi geleneği, İslam düşünce sisteminde araştırılmaya başlanmıştır. Haber kaynağının araştırılması gerektiği Kur'ân-ı Kerim hükmü⁷⁶ olmakla birlikte, Vasil b. Ata ile başlayan husus, haberin hem kaynağının hem de muhtevasının araştırılmasıdır. Haber-i vâhidlerin sübut yönünden problemlili olması esas alındığından hemen bütün Mu'tezile mezhebinde, tek başına delil olarak kabul edilmemiştir. Amr b. Ubeyd (v.144/761) de bilgi kaynağı ve delil olarak akla ve mütevâtir habere itibar edilmesi gerektiği kanaatindedir. Sübut

⁷¹ İbn Hazm, Usûl, s.36 vd.

⁷²Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, DİA., "Haber-i Vâhid" maddesi,XIV/354.

⁷³ Yusuf Şevki Yavuz, agm., XIV/355.

⁷⁴ Reşit Rızâ, Tefsîru'l-Menâr (Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm),Kahire,1378/1958, I/136 vd.

⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, er-Red ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye, s. 23.

⁷⁶ Hucurât 49/6. "Ey iman edenler! Eğer bir fasık size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeden bir topluluğa kötülük ederseniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz."

açısından problem teşkil eden haberler, akla da aykırı ise Amr b. Ubeyd tarafından reddedilmiştir.⁷⁷ Mu'tezile mezhebinde bu ilk iki âlim kurucu olarak kabul gördüğü için bunlar kendilerinden sonra gelenlere kılavuzluk etmiş olmaları hasebiyle, haber-i vâhidin kabul edilmesinin genel şartları ortaya konulmuştur. Buna göre; haber-i vâhidin, mütevâtir sünnete, akla, sahabe uygulamasına, icmaa ve kıyasa aykırı olmaması gerektiği ilkeleri benimsenmiştir. Bu ilkelerin icma, kıyas ve sahabe uygulaması fıkıh sahasını ilgilendirmekle birlikte, akla ve mütevâtir sünnete aykırı olmama ilkeleri doğrudan itikat sahasını ilgilendirmektedir.⁷⁸ Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf (v.235/849) haber-i vâhidin Kur'ân-ı Kerim ve akla aykırı olmaması yanında en az dört râvî tarafından rivâyet edilmesini, delil olabilmesi için şart koşar. Ebû Ali el-Cubbâî (v.303/915), haber-i vâhidlerin itikâdî konularda delil olmayacağını, ameli konularda delil olması için teyit gerektiğini belirtmiştir.⁷⁹ Mutezile'nin son âlimlerinden olan Kadî Abdülcebâr (v.415/1024) haber-i vâhidin rivâyet itibariyle yalan ve yanlış olma ihtimali taşımasından dolayı zan ifade ettiğini, akaid sahasında delil olabilmesi için akıl, Kur'ân-ı Kerîm ve sahih sünnete uygun olması gerektiğini söyler. Bunlardan birine aykırı olan haber-i vâhid te'vil edilmeli veya te'vili mümkün olmazsa reddedilmelidir.⁸⁰ Mu'tezile mezhebinde, İbrâhim en-Nazzâm (v.231/845)⁸¹ hariç tutulursa, bu mezhebin âlimlerinin tamamı, haber-i vâhidin itikâdî konularda delil olamayacağı, itikad oluşturamayacağı, zannî bilgi içerdiği, yanlış ve yalan ihtimali taşıdığı görüşünü benimsemişlerdir.⁸²

Ehl-i Sünnet'ten Mâtürîdî mezhebinin öncüsü İmam Ebû Hanîfe (v.150/767), "Allah'ın peygamberi, Allah'ın kitabına muhalefet etmez, Allah'ın kitabına muhalefet eden kimse de Allah'ın peygamberi olmaz"⁸³ görüşünden hareket ederek; Kur'ân'a aykırı bilgiler ve hükümler içeren âhad haberlerin kabul edilmemesi kanaatine varmıştır. "Ben Hz. Peygamber'in sözünü yalanlıyorum" şeklinde bir beyanda bulunmayan kimsenin ondan nakledildiği kesin olmayan bir sözü reddedebileceğini ve bunun peygamber sözünü değil nakledenin yalanlamak olacağını ifadeyle, kesin bir şekilde Hz. Peygamber'den rivâyet edilen haberler için; "Hz. Peygamberin söylediğini duyduğumuz veya duymadığımız her şey can, baş üstünedir. Biz onların hepsine iman ettik, onların Allah Resulünün söylediği gibi olduğuna şahadet ederiz." diyerek peygamberden gelen habere verdiği değeri gösterir. Kur'ân'a aykırı olarak gördüğü zina ile ilgili hadisi kabul etmez. "İt-ham Hz. Peygamber'e değil, nakleden kimseye racidir." demek suretiyle, Kur'ân'a

⁷⁷ Yusuf Şevki Yavuz, DİA., "Haber-i Vâhid" maddesi. XIV/353.

⁷⁸ Hüseyin Hansu, Mutezile ve Hadis, s.134 vd.

⁷⁹ Kadî Abdülcebâr, el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl, (nşr. İbrahim Medkûr editörlüğünde heyet), Kahire, 1960-65, XV/330 vd.

⁸⁰ Kadî Abdülcebâr, Fadlu'l-İ'tizâl ve Tabakât'l-Mu'tezile, (nşr.Fuâd Seyyid), Tunus, 1986, s. 193 vd.; Aynı mlf., Şerhu Usûli'l-Hamse, (nşr. Abdülkerîm Osman), Kahire, 1975, s. 769-770.

⁸¹ En-Nazzâm'ın hadis hakkındaki görüşleri için bkz. Hüseyin Hansu, Mutezile ve Hadis, s.142 vd.

⁸² Bkz.Kadî Abdülcebâr, el-Muğnî, IV/225.

⁸³ Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, (İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri içinde), (çev. Mustafa Öz), İstanbul, 1981, s.32.

zıt olan hadislerin rivâyet yönünden problemlili olduğu neticesine varır.⁸⁴ Mâtürîdî mezhebi müessisi İmam Muhammed b. Muhammed Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (v.333/944), haber-i âhadın Hz. Peygamber'e aidiyeti hususunda tereddüt bulunduğu dikkat çekerek, "râvilerin hallerine bakma ve âyete uygun olup olmaması bakımından haberi incelemek gerekir"⁸⁵, der. Haber-i vâhidin Kur'ân'a arz edilmesi gerektiği üzerinde durmakla birlikte, kendi başına bu tür haberlerin gerçeği tam yansıtmayacağını belirtir⁸⁶. İmam Ebû Yusr Muhammed Pezdevî (v.493/1099), mütevâtir haberin dışında kalan meşhûr ve âhad haberlerin yalana ihtimali olması hasebiyle kabul edilmemesi gerektiğine hükmeder.⁸⁷ Mâtürîdî âlimlerinden Ebû'l-Mu'în en-Neseffî (v.508/1114), nemîme ve bevlden sakınmayanların kabir azabı göreceklere dair hadislerin bulunduğunu, bu hadislerin meşhûr ve müstefiz haberler olmasına rağmen istidlali bir bilgi oluşturduklarını ifade eder.⁸⁸

Mâtürîdî mezhebinin âhad haberler karşısındaki tavrı genel olarak aynıdır, denilebilir. Birkaç râviden nakledilmiş hadislerin üstüne itikad bina edilmemelidir. Bu râvî çok samimi ve rivâyet yönünden sika olabilir. Fakat insan denen varlık, yanlış ve yalandan korunmuş değildir, her zaman hata yapabileceği gibi bilerek de haberi çarpıtabilir. Hz. Peygamber'i dinleyen kişiler bile onun yanından ayrıldıktan sonra vahiy mahsulü olan sözü çarpıtılabilmektedirler. "(Sana) 'başüstene' derler, ama yanından ayrıldıkları zaman, içlerinden bir kısmı senin dediklerinden başka bir şeyi gece kurar. Allah onların gizlice kurduklarını yazar. Sen onlara aldırma ve Allah'a güven, Allah sana vekil olarak yeter."⁸⁹ ayetini buna delil olarak gösterirler.⁹⁰ Mâtürîdîler'in gösterdikleri bu tavrın sebebi haber-i vâhidin sübutundaki şüpheli durumdur. Onlara göre bu durum, haber kaynağı olarak haber-i vâhidin, Kur'ân, mütevâtir haber ve akıldan sonraki bir yerde yer almasına sebep olmuştur. Nadiren de olsa, Ebû'l-Mu'în en-Neseffî'de olduğu gibi, Kur'ân'ın delâleti zan ifade eden âyetlerinin itikâdî açıklamalarında delil olarak alındığı görülür. Ama genellikle, Kur'ân ve mütevâtir haber karşısında yerinin olmadığına dikkat çekilir.⁹¹ İtikad oluşturmayacağına hükmedilir.⁹²

Eş'arî mezhebinin imamı Ebû'l-Hasen el-Eş'arî (v.324/936)nin, haber-i vâhidleri, itikâdî konuların tespitinde, delil olarak hem el-Lum'a⁹³, hem de el-

SÜİFD / 19

⁸⁴ Ebû Hanîfe, age., s.32-33.

⁸⁵ İmam Mâtürîdî, Kitâbu't-Tevhîd, (nşr. Fethullah Huleyf), İstanbul, 1979, s.9.

⁸⁶ Bkz. İmam Mâtürîdî, age., aynı yer.

⁸⁷ İmam Ebû Yusr Pezdevî, Ehl-i Sünnet Akaidi, (çev. Şerafettin Gölçük), Kayihan Yayınları, İstanbul, 1988, s.14.

⁸⁸ Ebû'l-Mu'în en-Neseffî, Tebsiratü'l-Edille fî Usûl'id-Dîn, (nşr. Claude Salame), Dimaşk, 1993, II/763; Yusuf Şevkî Yavuz, DİA., "Haber-i Vâhid" maddesi, XIV/353.

⁸⁹ En-Nisâ 4/81.

⁹⁰ Bkz. el-Mâtürîdî, Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm el-Müsemmâ Te'vîlâtü Ehlis-Sünne, (thk. Fâtıma Yûsuf el-Haymî), Beyrut, 1425h/2004, I/461.

⁹¹ Bkz. Hüseyin Kahraman, Mâtürîdîlikte Hadis Kültürü, Arasta Yayınları, Bursa, 2001, s.58 vd.

⁹² el-Beyâzî, İşârâtü'l-Merâm, s.50.

⁹³ Bkz., el-Eş'arî, Kitâbu'l-Luma' fî'r-Redd 'alâ Ehliz-Zeyğî ve'l-Bida', (nşr., Richard J. McCarthy), Beyrut, 1952.

İbâne'de⁹⁴ kullanmadığı görülür. Ondan sonra mezhebin önemli âlimlerinden olan el-Bâkılânî (v.403/1013), bu tür haberlerin ilim ifade etmeyeceğini belirtir.⁹⁵ Abdül-Kâhir el-Bağdâdî (v.429/1037) de bu tür haberlerin aklen muhal olmamasını ve itikatla ilgili hususları belirlememesini öngörür.⁹⁶ İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Me'âli el-Cüveynî (v.478/1085), mütevâtir seviyesine ulaşmamış her haberin bizzat ilim ifade etmeyeceğini, bu tür haberleri kelimcilerin haber-i vâhid olarak nitelediklerini belirtir.⁹⁷ İmam Gazâlî (v.505/1111), itikadın asli konularını belirlemede haber-i vâhidlere itimat edilmemesi gerektiği görüşündedir. Tek kişi değil de, beş, altı kişi tarafından rivâyet edilmiş olsa dahi bu tür rivâyetlerin itikad sahasında belirleyici olmaması gerektiği kanaatindedir. Ona göre imanları en sağlam olan kişiler, mütevâtir haberleri düstur edinenlerdir.⁹⁸ Fahreddin er-Râzî (v.606/1209) de akaid ve ulûhiyetle ilgili konularda haber-i vâhilde temessük caiz değildir, der. Onun bu konuda ikna edici delilleri vardır. Onları uzun uzun sayar. "Hiçbir râvî masum değildir, böyle kabul edilirse Râfîzîlerin Hz. Ali hakkındaki masumiyet fikirlerini inkâr eden muhaddisler tıpkı onlar gibi olmaz mı? Yine sahabe birbirlerini tenkit etmedi mi? Hadis uydurulmadı mı? Bütün bunları nereye ve nasıl oturtmak mümkündür?" gibi endişelerini dile getiren er-Râzî, özellikle marifetullah ve sıfatullah konularının zan ile tespitinin mümkün olmadığını vurgular.⁹⁹ Son devir Eş'arî kelimcilerinde de aynı düşüncelerin olduğunu görmek mümkündür. Bunlardan et-Teftazânî (v.793/1390), bir itiraza verdiği cevapta haber-i vâhidlerin delil olabileceğini ima ederken¹⁰⁰, başka yerde gayet açık bir şekilde haber ve hadis ayrımı da yaparak, "Haber-i vâhid, ilim ifade etmez. Zira bu çeşit haber ve hadislerin Peygamber(s.a.)e aidiyeti hususunda birtakım şüphe ve tereddütler ortaya çıkmaktadır."¹⁰¹ der. Bir başka yerde de rivâyetlerdeki peygamberlerin sayılarını değerlendirir ve bunların 124 bin mi, yoksa 224 bin mi olduklarını tespit için müellifin metnini verdikten ve bunların âhad haberlere dayandığını söyledikten sonra: "... Haber-i vâhid, fıkıh usûlü'nde anlatılan şartların hepsini üzerinde toplaması halinde bile, sadece zan ifade eder. İtikadî konularda ise zanna itibar edilmez. Özellikle vâhid bir haberde rivâyet ihtilâfı olur ve o haberi kabul etmek, Kur'ân'ın zâhirine muhalefet edilmesi neticesine ulaşmayı

⁹⁴ Bkz., El-Eş'arî, el-İbâne 'an Usûli'd-Diyâne, Medine, 1975,

⁹⁵ el-Bâkılânî, Kitabu't-Temhîd, (nşr. Richard J. McCarty), El-Mektebetü's-Sarkıyye, Beyrut, 1957, s.386.

⁹⁶ el-Bağdâdî, Usûlu'd-Dîn, İstanbul, 1346/1928, s.22 vd.

⁹⁷ el-Cüveynî, Kitâbu'l-İrşâd ilâ Kavâtî'l-Edilleti fî Usûli'l-İtikâd, (nşr. M.Yûsuf Mûsa-Ali Abdulmun'im Abdulhamîd), Mısır, 1950, s. 416-417.

⁹⁸ el-Gazzalî, İlcâmü'l-'Avâm 'an 'İlmi'l-Kelâm, s.42-44; Faysalu't-Tefrika beyne'l-İslâm ve'z-Zendeka, İslâm'da Mûsamaha, (çev. Süleyman Uludağ), İstanbul, 1990, s.66.

⁹⁹ er-Râzî, Esâsu't-Takdîs, (thk. Ahmed Hicâzî es-Sakâ), Beyrut, 1413/1993, s.189 vd.

¹⁰⁰ et-Taftazânî, Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi Şerhu'l-Akâid, (çev. Süleyman Uludağ), İstanbul, 1980, s.112. Burada et-Teftazânî, "Biz diyoruz ki, bazen fertlerde bulunmayan (vasf, sıfat ve kuvvet gibi bir) şey, bunların toplamında mevcut olur. Kılıardan örülen ipten mevcut olan kuvvet buna misaldir." diyerek itirazı cedeli tarzda geçiştirmektedir. Ama haber-i vâhid konusundaki gerçek düşünceleri bunlardan ibaret değildir. Madde yazarı âlimin gerçek görüşleri buymuş gibi aktarmaktadır. Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, DİA., "Haber-i Vâhid" maddesi, XIV/354.

¹⁰¹ et-Taftazânî, age., s114.

gerekirse ona hiç itibar edilmez."¹⁰² demek suretiyle gerçek görüşün hem haber-i vâhîde itibar edilmemesi hem de bu tür haberlerin Kur'ân'a arz edilmesi gerektiği şeklinde olduğu görülür. Yine son devir âlimlerinden el-Cürcânî (v.816/1413) de selefleri gibi düşünür. İtikâdî konularda haber-i vâhidin delil olmadığı gibi inkâr edene de ittifakla kafir denilmez, görüşündedir.¹⁰³

Görüldüğü gibi Eş'arî mezhebinin âhad rivâyetler karşısındaki tutumu, Mâtürîdî mezhebinin tutumundan farklı değildir. Sübutundaki zandan dolayı haber-i vâhidlerin itikat belirlemede ve itikat listesine yeni bir ilke eklemeye onların etkisinin olmaması gerektiği hususunda hemfikir oldukları görülmektedir. Bu tür hadislerin Peygamber(a.s.)'in haricindeki bir kişinin sözü olmasından endişe edilmektedir. Dinin kendisi hakkında söz sahibi olmayan bir otoritenin dinde etkin bir konuma getirilerek rivâyet edilmiş olan hususların itikada dönüşmesi endişesi Ehl-i Sünnet mensuplarını bu hususta titiz davranmaya sevk etmektedir.

Son devir kelâm âlimlerinin de haber-i vâhidler konusunda seleflerinin izinde gittikleri görülmektedir. İzmirli İsmail Hakkı (v.1946), "mütevâtir olmayan, meşhûr ve âhâd olan haber ilm-i kelimada hüccet-i kat'iyye değildir."¹⁰⁴ demek suretiyle kelamcı çizgisini sürdürür. İtikâdî hükümlerin belirlenmesinden bahsederken de, onların, Kur'ân'a ve Peygamber(s.a.)'e aidiyeti kesin olan hükümlerden ibaret olduğunu ifadeyle; Peygamber(s.a.)'e isnat edilenlerin, sübutu kat'i ve akıl açısından muhal olmamak kaydıyla alınabileceğini belirtmeden edemez.¹⁰⁵ Çağımızda bu husus üzerine yapılan çalışma ve tartışmalı ilmi toplantılarda varılan neticeler de aynı doğrultudadır. Bu tür hadislerden yeni bir itikat çıkarımına gitmeden, Kur'ân ve mütevâtir fiili sünnet çerçevesinde var olan bir itikadın izahı, daha iyi anlaşılmasına yarayacak genişletilmelerin yapılması ve teyidi mahiyetinde anlaşılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Âhad hadislerin itikat sahasında sahih rivâyet olmaları halinde galip zan ifade edeceği bunun da bir itikat oluşturmaya yeterli olmayacağı ve inkârcısının tekfir edilmemesi gerektiği bu tür tartışmalı toplantılarda ele alınmıştır.¹⁰⁶

Sonuç

Buraya kadar yapılan araştırmadan elde edilen sonuç, dinin iki kaynağı olduğu ve bu kaynaklar konusunda bir ihtilafın olmadığıdır. Kur'ân'ın itikat belirlemede tartışmasız bir kaynak olduğu ve hiçbir mütekellim tarafından en küçük bir tartışmaya konu edilmediği görülmüştür. Sübutu kat'i ve manaya delâleti kat'i Kur'ân âyetleri itikadın en temel konularını belirlemektedir. Allah'a, Peygamber'e, meleklerle, kitaplara, ahiret gününe inanmanın vacip olduğu bu tür âyetlerden elde edilen itikâdî esaslardır. Kur'ân'ın sübutu kat'i ama manaya delâleti zannî olan

SÜİFD / 19

69

¹⁰²et-Taftazânî, age., s.301.

¹⁰³el-Cürcânî, Kitâbu't-Ta'rifât, İstanbul, tsz., s.97.

¹⁰⁴İzmirli İsmail Hakkı, Yeni İlm-i Kelâm, İstanbul, 1339-1341, 1/57.

¹⁰⁵İzmirli, age., 1/22.

¹⁰⁶Bkz. Muhammed İtr, "Sahih Âhad Hadisin İtikatta Delil Olması", Sünnetin Dindeki Yeri, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 25, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1998, s.214-238.

âyetleri de birinci derecedeki itikadı belirlemekte ama delâletindeki zandan dolayı, üzerinde zaman içerisinde ihtilaf edilmiş olması nedeniyle, yoruma açık bir itikat belirlemektedir. Sübut açısından bunların Kur'ân'da var olan bir itikadı ifade ettiği hususunda bir tartışma olmamakla birlikte ne manaya geldikleri ihtilaf konusu olagelmıştır. Arş, arş'a istiva, ru'yetullah, kelâm sıfatı, haberi sıfatların tamamı, kabir ve ahvali, ahiretin cismani veya ruhani olacağı, kebâir işleyeninin durumu vb. konular bu cümleden sayılabilir. Bunlar birer Kur'ân kavramı olarak itikattırlar, fakat nasıllıklarının izahı zaman içerisinde çeşitli sebeplerden ihtilaf konusu olmuştur. Bu tür itikâdî ilkelerin yorumuna kim hangi şekilde ikna olup inanırsa, ondan sorumlu olacaktır. Kişinin yorumundan tatmin olduğunu benimsemesi söz konusu olduğu için kendisini ondan sorumlu hissedecek, makul olmadığını düşündüğünü de mevcut görüşlerden biri olarak görececek ama kabul etmeyecektir.

Hadislerin itikat belirleme yönü Kelâm Tarihi boyunca tartışma konusu olmuştur. Mütevâtir sünnetin tıpkı Kur'ân gibi itikat oluşturacağı ihtilafsız kabul edilirken, bu tür bir hadisin mevcudiyeti İslam tarihi boyunca ihtilafa sebep olmuştur. Mütevâtir nitelikli lafzî bir hadisin olmadığını savunanlar olduğu gibi, hem lafzî hem de manevi mütevâtir olduğu fikrini savunanlar olmuştur. Bu tür hadislerin kesin (yakîn) bilgi içerdiği ve bağlayıcılığı kelâm âlimlerince kabul görmüş ve üzerinde tartışmanın gereksiz olduğu hükmüne varılmıştır. İnkârcısının ittifakla kâfir olduğu belirtilmiş, iman-küfür ölçüsü kabul edilmiştir. İbadetlerin ifa şekli, namazın beş vakti, rekâtlarının sayısı, zekât nisabının belirlenmesi, haccın tavaf ve Arafat vakfesi vb. gibi konular, bu tür hadislerin belirlediği hususlar arasında sayılabilir. Hadis literatüründen ziyade kelâm âlimlerinin ihdası olarak görülebilecek mütevâtir hadislerle ilgili hükümler, sübûta önem atfedilmiş olmasındandır. Dinin değışmeyen yönünün tespitinde gösterilen titizlik olarak algılanması daha müna-siptir. Meşhûr hadislerin itikat oluşumunda etkisi ise sübut açısından hep problem teşkil etmiştir. Bu tür hadislerin itikat oluşturmayacağı konusunda neredeyse bir ittifak vardır. İnkârcısının kâfir olmadığı, hidâyet ve dalâlet ölçüsü kabul edilebileceği, durumunun ihtilafı olduğu ve esah olanın, inkâr edenin tekfir de edilebileceği ifade edilmiştir. Meşhûr hadisler, Kur'ân'a arz edildiğinde kendilerini destekleyen veya âyetlerle örtüşen bir konu ortaya çıkarsa bu takdirde ayet hükmü taşıyacaktır. Çünkü orada zikredilen husus, bire bir Kur'ân'da var olan itikâdî bir konuyu ya aynen ifade veya yaklaşık bir ifadede ibarettir. Bu durumda da Kur'ân gibi muamele görmesi gerekmektedir. Âhad hadislerin ise itikat belirlemede herhangi bir rolünün olmadığı, yakîn ifade etmeyip zan ifade ettiği, zannî delil mahiyetindeki haberlerin itikâdî konularda tek başına belirleyicilik rolünün olmadığı ve münkirinin ittifakla tekfir edilemeyeceği belirtilir. Bunun tek istisnası Selef mezhebinin tutumudur. İlk devir selef âlimlerinin bu konudaki tutumları daha katı ve kesin delil kabul edilmesi yönündeyken, son devir selef âlimlerinin tutumlarının Ehl-i Sünnet çizgisine yaklaştığı görülmüştür. Bunun tam karşısında Mu'tezile mezhebi âlimleri bulunmaktadır ki, bunlara göre âhad haberlerin itikâdî olanı belirlemede hiçbir rolünün olmadığı savunulmuştur. Ehl-i Sünnet'ten Eşarî ve Mâtürîdî mezheplerinin genelde râvisinin adl olması ve aklın ilkelerine aykırı olmaması kaydıyla gereğince amel edilmesi hususunda hemfikirdirler. Ancak itikâdî konularda bu tür hadislerin belirleyiciliğinin olmaması gerektiği belirtilmiştir.

Kur'ân'a arz edildiğinde ondan bir delille teyit edilirse veya aynı lafızlarla zikredilirse âyetlerden ayrı mütalaa edilmemesi gerekir. Bu tür hadisleri mütevâtiri destekleyen, onunla çatışan ve mütevâtirde olmayanı ihdas edenler şeklinde tasnif etmek mümkündür. Birinci kısımdakiler tereddütsüz alınmalı, ikinci kısımdakilerin itikad oluşturmaya bir dahil olmamakla birlikte zamanla bir itikadın izahında işe yarayıp yaramayacağına bakılarak ona göre hareket edilmelidir. Üçüncü kısımdakiler ise itikat değil tartışmalı bir alan oluşturmaya yarayabilir. İtikâdî problemlerin, en fazla bu tür haberlerin belirttiği alanlarda meydana geldiğinden bahsetmek mümkündür. Hadis literatüründe genelde bu tür rivâyetlerin sahih olmadığı da bir gerçektir. Deccal, mehdî, nuzûl-i İsa, kıyamet alametleri vb. gibi konular bunlara örnek olarak gösterilebilir. Âhad haberlerin toptan kabulü de toptan reddi de Ehl-i Sünnet anlayışına uymamaktadır. Hz. Peygamber'in söylemediği bir sözü söylemiş gibi aktarmak ne derece tehlikeli ise, söylediği bir sözü de söylemedi demek o derece tehlikelidir. Geçmiş bilim adamları bu konuda hassasiyet göstermişlerdir. Titizlikle araştırma yaparak bu iki hususu birbirine karıştırmadan bir tutum izlemek bugünün bilim adamının düsturu olsa gerektir.

İTİKÂDÎ İLKELERİN TESPİTİ

ESTABLISHING THE THEOLOGICAL PRINCIPLES

Yard. Doç. Dr. Tefik YÜCEDOĞRU

The principles of deriving a creed from Qur'an and hadiths caused to emergence of science of methodology. Especially from the second century of Hegira increasing of activities of hadith invention led the Muslim theologians to establish the principles. This article is about the methods which are necessary for deriving theological principles from Qur'an and hadiths.

Key words: Creed, Qur'an, hadith, mutawâtir, mahsûr, âhâd.

الملخص

إن عملية استخراج المبادئ الاعتقادية من القرآن الكريم والأحاديث النبوية أدت إلى نشأة علم أصول الفقه. فعملية ترايد الأحاديث الموضوعية اعتباراً من القرن الثاني الهجري وجه المتكلمين إلى وضع الضوابط والمبادئ. وهذا المقال يبحث عن الأصول اللازمة في استخراج الضوابط والمبادئ الاعتقادية من القرآن والأحاديث النبوية.

SÜİFD / 19

71

الكلمات المفتاحية: اعتقاد، القرآن، الحديث، الخبر، المتواتر، المشهور، الأحاد.